

KURECSKÓ MIHÁLY – STOSSEK BALÁZS:

A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon

I. A Szent Sír Szabályozott Kanonokrend európai története

Az Úr Szent Sírja Szabályozott Kanonokjainak Rendje (*Ordo Canonicorum Regularium Sancti Sepulchri Dominici*) kezdeteiről erősen megoszlik a tudósok véleménye. Múlt századi történészek: Suarez, Mauburn, Ferreri, Vanderspeeten elfogadták a hagyomány állítását – melyet persze a Szent Sír kanonokjai is fenntartottak –, miszerint Szent Jakab apostol, Jeruzsálem első püspöke egy klerikusokból álló, együtt élő közösséget alapított a Szent Városban, amely fennmaradt a keresztes háborúig, s később ebből alakult ki a rend. A kanonokok ezzel a hagyománnyal igyekeztek igazolni, hogy ők képviselik a korai egyházat, vagyis az ősegyházat, s ez nagy tekintélyt biztosított számukra.

Az elfogadottabb nézet szerint azonban a rend kezdetei 1099-ig nyúlnak vissza, amikor Bouillon Gottfried Jeruzsálem elfoglalása után, nyugatról magával vitt világi kanonokokat rendelt a Szent Sír őrzésére. A Szent Sír bazilika romjain alapított nyugati mintájú székeskáptalan a jeruzsálemi pátriárka mint előjáró alá tartozott. A kezdeti időkben a Pisai Daimbert és Arnulf közti viszály, mely a pátriárkai címért folyt, és megosztotta a kereszteseket, a kanonokat is folytonos állásfoglalásra készítette valamely párt mellett, s végül feladatukat oly mértékben elhanyagolták, hogy II. Paschalis pápa a közösség állapotát botrányosnak találta. 1114-ben az energikus Arnulf pátriárkának sikerült bevezetni a „szabályozott életet” (*vita regularis*) és együttélő kanonokokká alakítani a javadalmasokat (*prebendarii*).^[1] Ettől kezdve a káptalan egyházi élete és liturgiai szolgálata Szent Ágoston tanításához és rendelkezéséhez igazodott. Ez az esemény szervesen illeszkedett a XI. század végi XII. század eleji francia központú (St. Quentin, St. Ruf) kanonokreformok sorába. A Szent Sír kanonokjainak fő feladata a szent helyek őrzésén kívül a zarándokokról való gondoskodás – ebbe beletartozott a Szent Sír bazilikától délre fekvő kórház fenntartása, bár ez az intézmény viszonylag hamar, 1113-ban függetlenedett a kanonoktól^[2] –, illetve a pasztoráció volt. Jelentős zarándokhelyek voltak a kezükben: a Szent Sír templomán kívül ők vezették az Olajfák hegyén lévő Mennybemenetel templomát, egy szentélyt Sion hegyén, s minden Jeruzsálem falán kívüli szent hely a jeruzsálemi pátriárka joghatósága alá tartozott, ezeket 1114-től gyakorlatilag a kanonokok igazgatták.^[3]

A rend 1114 után rohamosan növekedett, s nemcsak a Szentföldön, hanem Nyugat-Európában is kapott birtokokat. 1123-ban már Angliában is volt egy házuk Warwickban, majd nem sokkal később, 1139-ben kaptak egy másik házat Thetfordban.^[4] Lengyelországba 1162-ben a Szentföldet megjárt Miechówi Jaksa hívta be őket, s nekik adományozta Miechówt,^[5] ahol 1170-ben szentelték fel templomukat, s ez a kolostor illetve templom egyike volt a leggazdagabbnak Lengyelországban. Elmondhatjuk, hogy a XIII. század végére elérték céljukat, vagyis, hogy minden királyságban, ahol a Keresztfeszített nevét viselik (*in omnibus regni, ubi nomen crucifixi accipitur*) településeket, kolostorokat hozzanak létre, sőt erre az időszakra már kialakult a rend női ága is. XXII. János 1325-ben kiadott pápai bullája már 88 kolostorukat említi. 1187-ben Jeruzsálem eleste után a káptalan Akkonba tette át székhelyét, majd 1291-ben a Szentföld elvesztése után Perugiába – a Szent Lukács kolostorba – költöztek. A rend jelentősebb európai házai: Itáliában a barletti és messinai, Franciaországban az amecy-i és la viniadère-i, az Ibériai-félszigeten a barcelónai, calatayudi és lograñoi, Csehországban a prágai, a Német-római Császárságban a denkendorfi és droyssigi, Horvátországban a glogoncai és a már említett angol warwicki, thetfordi és a lengyel miechówi prépostságok voltak, melyek egyben birtokaik igazgatási központjává is szolgáltak. Több pápa – köztük IV. Ince, IV. Orbán, XI. Gergely^[6] – függetlenítette őket a püspöki joghatóság alól, bár ezt az *exemptiot* némely országban elvesztették. A lengyel Miechów fokozatosan a rend egyik legjelentősebb központjává vált. Ennek egyik jele, hogy 1374-ben a jeruzsálemi pátriárka Márton Czvikát, Miechów prépostját nevezi ki a környező országok – köztük Magyarország és Szlavónia – generális vikáriusává,^[7] sőt 1411-ben a miechówi prépost engedélyt kap a főpapi jelvények használatára. A XIV. században a nyugati egyházszakadás idején a rend függetlenedett a jeruzsálemi pátriárkától, s 1395-ben IX. Bonifác pápai joghatóság alá helyezte őket. Bár a kanonokrend a Szentföld elvesztése után is virágzott, a perugiai központ sohasem heverte ki a tengerentúli területek elvesztését. A többi kolostor jelentős anyagi javakat halmozott fel, amit nagymértékben elősegített az, hogy – ellentétben a jobban központosított monasztikus rendekkel – a pátriárka és a prépostok hatásköre soha nem volt egyértelműen elhatárolva, így gyakorlatilag egy nagyon laza kolostori szövetség alakult ki. Ez a laza függés tette lehetővé, hogy az egyes területek szervezeteiben, szellemiségében, birtokigazgatásában olyan változások menjenek végbe, amelyeket sokkal inkább az egyéni érdekek és a helyi feltételek alakítottak, mint a közös örökség. A laza önállóság következtében a rend kiállta a Szentföld elvesztése utáni legnagyobb krízist, amely létüket veszélyeztette: VII. Ince pápa 1489-ben elrendelte a Szent Sír Kanonokrend feloszlását, és birtokaikat a török ellen aktív harcot folytató johannitákra ruházta át. E rendeletnek áldozatul esett a perugiai központ, néhány itáliai ház, valamint egy-két kolostor Spanyolországban, Közép-Németországban és Franciaországban. Világi uralkodók (III. Frigyes, I. Miksa) közbenjárására azonban VI. Sándor hatályon kívül helyezte elődje dekrétumát. A rend új központjává

– mivel az anyaház áldozatul esett VII. Ince rendeletének – a miechówi kolostor vált, és vezető szerepét egészen a XIX. századig megtartotta.

A Szent Sír Kanonokrend működésének köszönhető néhány változás a latin liturgiában. Liturgiájuk központjában a Szent Sír állt, céljuk az volt, hogy elterjessék Krisztus sírjának kultuszát. 1149. július 15-én Jeruzsálem elfoglalásának 50. évfordulóján szentelték fel az újjáépített Szent Sír bazilikát, s ettől kezdve a húsvét utáni második vasárnap a Szent Sír temploma felszentelésének ünnepe lett. Ezen ünnepen saját szertartásrendet alakítottak ki, melynek nyomai francia, német, spanyol és lengyel breviáriumban illetve *missalaek*ban föllelhetők. Ennek *officiumai*: *Christum nunc laudate*,^[8] *Si adiuacatus morti*,^[9] *Gaudeamus omnes in honorem Sepulchri Domini*,^[10] *Radix Jesse*,^[11] *In illa die radix Jesse*.^[12] Különösen jelentős volt a szerepük a nagyheti liturgia formálásában; mindenképpen hozzájuk kell kötnünk – Jeruzsálem eleste után – a szentsír vagy úrkoporsó kialakítását a templomokban, amely Nagycsütörtökön és Nagypénteken az Oltáriszentség őrzési helye, illetve Nagyszombaton a feltámadási körmenet kiinduló pontja.^[13]

Eddig az Úr Szent Sírja Szabályozott Kanonokok Rendjének európai történetét tekintettük át, most azonban egy témánk szempontjából megkerülhetetlen és a magyar szakirodalom^[14] által eddig tisztázatlan kérdést kell tárgyalnunk, nevezetesen a Szent Sír Kanonokrend és a Szent Sír Lovagjai Rendjének (*Ordo Equitis Sancti Sepulchri Hierosolymitani*) kapcsolatát, egymáshoz való viszonyukat. E két rend kapcsolatát, keletkezésük körülményeit napjainkig Kaspar Elm vizsgálta meg a legalaposabban.^[15]

Az első kérdés, hogy már a keresztes hadjáratok alatt kimutathatók-e a kezdetei valaminek, amit Szent Sír Lovagrendnek nevezhetünk. A Sír lovagai már a XII. századtól hasonló privilégiumokat élveztek, mint a lovagrendek. Harcoltak Palesztinában és Spanyolországban, s ezek a tények, valamint a pápai kancellária az érett és késő középkorban a kanonokokat a lovagrendekhez közelítette. Ami a kérdés megválaszolásához elvezethet, azoknak a fogalmaknak és elnevezéseknek a vizsgálata, amelyeket a lovagság történészei megcáfolhatatlan érveként sorakoztatnak fel téziszük alátámasztására. Az oklevelekben és krónikákban szereplő *frater, custos, cliens, famulus, magister*, valamint a *miles Sancti Sepulchri* (a Szent Sír katonája) kifejezések az említett tudósok szerint egy bizonyos csoportja vonatkoznak. Tudjuk, hogy 1180-ban Pfullendorfi Adolf gróf a Szent Sír örök szolgálatára ajánlotta fel magát, s később más nemesek is hasonlóan cselekedtek, de arra, hogy ez tartós intézményi kapcsolatot jelentett volna a káptalan és a lovagok közt, nincs semmi bizonyíték. Valószínűleg arról van szó, hogy a lovagságba való felvételt, a lovaggá ütés szertartását magában a Szent Sír templomában végezték. Hasonló – templomban végzett – lovaggá ütésekéről tudunk a XII. századi Franciaországban és Németországban is. A *frater, confrater* jelzők, melyek a káptalan írásos hagyományában gyakran előfordulnak, sokkal problematikusabbnak látszanak, mivel egyszerre használják ezeket igen különböző társulási formákra. Jeruzsálemben már valószínűleg 1187 előtt volt egy testvériség (*fraternitas*) melynek pecsétjét a pátriárka keresztjével oly programszerűen díszítették, hogy kapcsolatuk a Szent Sírhez és ennek klérusához aligha zárható ki.

A Szent Sír testvérei azok a férfiak, akik a monostoron belül és kívül bizonyos szolgálatokat végeztek a kanonokok számára, akik ezért élelemmel és ruhával látták el őket. Testvérek voltak a káptalan tagjai, a kanonokok is, valamint II. Balduin király is, aki halála előtt a kanonokok ruhájába öltözött, hogy minél több közbenjáróval rendelkezzen a túlvilágon.

A *custos* vagy *custodes Sancti Sepulchri* elnevezést a kanonokok és a pátriárka mint a Szent Sír őrei és őrzői mindig magukra vonatkoztatták, s a középkor végén ez egyfajta rendi címmé vált. Johann Würzburg és Theodoricus beszámolóí szerint *custosok* voltak azok az örök is, akik a síremlék előterében a templom ajtajait nyitották és a zárandokáramlatot szabályozták.

A *famulus* és *cliens* elnevezések azokat a frank vízarmazású nemeseket jelölték, akik a káptalan földjeit birtokolták, s kötelezték magukat a vallásos életre (*ad custodiendum et manutenedum vitam et membra eorum*). Ezek főleg volt rendelve a *magister clientium*, a Szent Sír templomának egy kanonokja, akit bizonyos esetekben egy *dispensator* helyettesített. A *cliensek* esküt adtak a kanonokoknak, s ez azt mutatja, hogy az ő kb. 500 fős csoportjuk volt az a katonai csapat, amelyet a XII. század 80-as éveiben a kanonokok, vagy a pátriárka nagy szükségben a királyhoz rendelhetett. Ez a fegyverbe hívás felidézti a középkorban meglévő számtalan *militiae ecclesiarum* emlékét, s valószínűleg a *cliensek* esetében is hasonló szolgáltatásról van szó. Az azonban biztos, hogy a pátriárka és a káptalan soha nem volt annyira részese a birodalom fegyveres védelmének, mint Bouillon Gottfried és I. Balduin alatt. Nemcsak arról van szó, hogy a pátriárka a Szent Sírnek felajánlott adományokból szerződötetett vitézeket, hanem arról is, hogy lovas klerikusok (*clerici cum equis*), kényszerhelyzetben – mint a ramlai csatánál – feltöltötték a keresztesek sorait; ez tehát az egyházi hivatal és a hadiszolgálat egyfajta kombinációját is jelentette. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a pátriárka vagy a perjel magát páncélos vitézekkel (*militēs loricati*) körülvéve a Szent Kereszt ereklyéjét a sereg előtt hordozta a csatában, s ez a kép a Szent Sír lovagjaiban nemcsak azt erősítette meg, hogy közösségükben lovagrendet lássanak, hanem a templomosokkal és a johannitákkal szembeni elsőbbségüket is. Bizton állítható, hogy a király a pátriárkától nem egyszeri vagy pillanatnyi támogatást igényelt, hanem – mint Jeruzsálem egyházi fejétől, aki a Szent Város egynegyede fölött városúri jogokat gyakorolt – egy katonai kontingens kiállítását úgy, ahogy azt például Ramla és Názáret egyházi uraitól meg is kapta. Azt, hogy a káptalan és a pátriárka megpróbálta-e a *militia ecclesiae* egy fajtájának felállítását, illetve a betegápolás és zárandokvédelem igazgatásuk alá vételét, csak akkor tudjuk megtárgyalni, ha megnézzük kapcsolatukat a később ezeket a feladatokat ellátó rendekkel, tehát a templomosokkal és a johannitákkal.

A templomosok és a Szent Sír kanonokjai közt kezdetben igen szoros kapcsolat állt fenn. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a pátriárkának igen széles körű kompetenciája volt a joghatósága alól ki nem vett (nem *exempt*) rendekkel és kolostorokkal szemben. Egyházi kapcsolatuk jellegének megvilágítására legfontosabb forrásként a templomosok regulája szolgál. Ezt Benedek és Ágoston regulájával érdemes összevetni, továbbá a Szent Sír kanonokjainak és a velük rokon templomos kanonokoknak *consuetudoját* is meg kell vizsgálni. Ezeket összehasonlítva megmutatkozik, hogy a halotti szertartás, az ima- és böjttrend, valamint a fogadalom letétele nem kizárólag Hugues de Payens és Clairvaux-i Bernát előírásai alapján jött létre, hanem a Szent Sír kanonokjainak *ususát* is nagymértékben követte. Úgy tűnik tehát, hogy a pátriárka és a káptalan a templomos közösség létrehozásában nagyobb szerepet vállalt, mint ahogy korábban vélték, s akkor az is feltételezhető, hogy a mód ahogy később fejlődtek, nem teljesen felelt meg ezek elképzeléseinek. Jól illusztrálja ezt az, hogy az önállóodásra törekvő testvéreket saját befolyási övezetükben igyekeztek tartani. Ez tükröződik azokon a változtatásokon, amelyeket István pátriárka 1128-ban a troyes-i zsinaton véleményezésre elébe terjesztett templomos regulán végzett. A pátriárka egy kevésbé univerzális, a saját körzetére szűkített közösséget képzelt el, amely neki mint illetékes megyéspüspöknek van alárendelve, s lelki gondozásuk az ő kanonokjainak feladata. Tény, hogy egy ilyen katonai kontingenssel – amely a csak ideiglenesen a Szentföldön tartózkodó, de érte harcolni kész vitézeket szervezi egybe – a pátriárka anyagilag kevésbé megterhelő módon tett volna eleget a Szentföld védelmének. 1139-ben azonban II. Ince pápa *Omne datum optimum* kezdetű bullájával végleg kivette a templomosokat a pátriárka joghatósága

alól.^[16]

Hasonló fejlődésen ment keresztül a Johannita Rend is. A Szent Sír mellett működő kórház viszonylag korán függetlenedett a kanonokoktól. A legkorábbi jeruzsálemi források alapján csak sejteni lehet a kórház függését a Sír kanonokjaitól, a kortársak szemében azonban ez vitathatlan tény volt. A kórházi gondozás kezdetben teljesen a káptalan és a pátriárka feladata volt. Akik adományokat tettek, a kórházat vagy *Deo et Sepulchro et Hospitali*, vagy *Hospitale Sancti Sepulchri* nevezték. Tény az, hogy a *Sanctum Sepulchrum* kifejezés nemcsak a Szent Sír őrzésével megbízott intézményt jelöli, hanem általánosan a Szent Várost, sőt a Szentföldet is. Teljesen biztos, hogy 1148-ban és 1155-ben sor került az addig közös – a kórháztól a káptalan számára, vagy a káptalantól a kórház számára megszerzett – birtokok szétválasztására. A Sír és a kórház közötti szoros kapcsolat azonban egészen biztosan 1113-ig állt fenn.

Láthatjuk tehát, hogy a *miles Sancti Sepulchri* megjelölés a *miles Christi* terminussal együtt általában a lovagi keresztes vitézek jellemzésére szolgált, s mivel a káptalan és a pátriárka a felügyeletük alatt létrejövő betegápoló- és lovagtestvérek közösségét nem tudta saját elképzelései szerint formálni, s a johanniták és templomosok helyett egy *militia Sancti Sepulchri*t létrehozni, ezért a Szent Sír lovagrend intézményéről egészen a

XV. század végéig nem beszélhetünk.^[17]

II. A Rend magyarországi megtelepedése

Mielőtt rátérnénk a Szent Sír kanonokjai magyarországi megtelepedésének és történetének részletes bemutatására, érdemes vázlatosan áttekintenünk, hogyan terjedt el hazánkban a keresztes eszmeiség – amelynek az általunk tárgyalt rend is propagálója volt –, milyen kapcsolatok fűzték a Magyar Királyságot a Szentföldhöz.

James Ross Sweeney 1984-ben a Századokban megjelent tanulmányában^[18] Magyarországnak a keresztes hadjáratokban való részvételét három periódusra osztotta. Az első periódus az I. és II. keresztes hadjárat időtartamát öleli fel (1095–1150 közötti időszak), a második korszak az 1169-től 1195-ig tartó időszakot, a harmadik pedig az 1195 és 1217 közötti korszakot foglalja magába.^[19]

Az első szakasz idején Magyarország még jelentősen különbözött politikai, társadalmi és kulturális téren a II. Orbán pápa 1095-ös felhívására élénken reagáló területektől. A keresztény Magyar Királyság politikai és egyházi intézményrendszere alig száz éves múltra tekinthetett vissza, és

ekkor még hiányoztak azok a társadalmi feltételek is, melyek Nyugat-Európában lehetővé tették, hogy a társadalom minden rétegéből tömegek vegyék magukra a kereszt jelét (hazánk gyéren lakott vidék volt, bőven állt rendelkezésre szabad földterület, s az öröklési rendnek a nyugatitól való eltérése miatt nem alakult ki a földnélküli lovagok népes csoportja, stb.).^[20] Érthető tehát, ha az ország nem csatlakozott e korszakban a kereszties hadakhoz, hanem csak „átvonuló és ellátó területként szolgált.”^[21] Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a „szerep” sem volt kevés, hiszen a magyar államiság megszilárdulásával – valamint azzal, hogy véget értek a bizánci–bolgár háborúk – 1018 után ismét megnyílt, majd egyre népszerűbbé vált a hazánkon át Jeruzsálemba vezető zarándokút,^[22] sőt egy 1031 és 1043 között keletkezett *itinerarium* már részletesen le is írta a magyarországi útszakaszt.^[23]

1096 nyarán–őszén az ország területén vonultak át Nincastelen Valter francia lovag, Amiens-i Péter és Bouillon Gottfried lotaringiai herceg kereszties seregei,^[24] majd 51 évvel később, 1147-ben, a második kereszties hadjárat alkalmával, szintén a hazánkon át vezető szárazföldi utat választotta a kereszties had egyik része – Konrád német-római császár, valamint VII. Lajos francia király csapata.^[25]

A francia király és lovagai, illetve II. Géza magyar király között szövődő jó viszony következményének tekinthetjük a johannita lovagok 1150 körüli megtelepedését hazánkban. Ugyancsak II. Géza nevéhez fűződik a templomosok Magyarországra hívása is, akiknek első rendháza Csurgón épült 1163-ban.^[26]

Azon kívül, hogy az ország átvonuló területként szolgált Nyugat-Európa és a Tengerentúl között, Magyarországot más kapcsolatok is fűzték e korban a Szentföldre. Szent István király nagyobbik legendájából tudjuk: „Szerzetes kolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította.”^[27] 1135-ben pedig egy Petronilla nevű magyar nő vásárolt házat Jeruzsálemben Pétertől, a Szent Sír priorjától, hogy abban nemzetének szállóházat létesítsen.^[28] II. Géza királyunk 1150 körül a Szent Városban templomot alapított a Boldogságos Szűz és Szent István király tiszteletére, és ezt összekapcsolta a Petronilla által alapított ispotályal. Az ispotályban ellátandó szolgálatok végzésére pedig létrehozta az első – és egyetlen – önálló magyar ispotályos kanonokrendet: a stefaniták rendjét.^[29]

E korszakban történt, hogy a Szent Sír Kanonokrend egyik tagja Magyarországra került. 1134-ben ugyanis II. Béla a bács–kalocsai érsekség élére Fancica zágrábi püspököt nevezte ki, és az így megüresedett zágrábi püspöki székre Macilinus jeruzsálemi kanonokot ültette.^[30] Macilinusról nem tudjuk, milyen származású volt: magyar vagy külföldi, s ez utóbbi esetben, hogy honnan jött. A püspöki méltóságot 1142-ben már Verblen viselte,^[31] Macilinus ekkorra talán már más tisztséget nyert el, meghalt vagy eltávozott az országból.

A Sweeney által meghatározott második korszakban (1169 és 1195 között) fokozódott az ország részvétele a kereszties hadjáratokban. Ez főképpen III. Béla királynak volt köszönhető, akit több szál is összekötött a Tengerentúllal. Béla Konstantinápolyban a császári udvarban nevelkedett, és a bizánci császárné féltestvérét, azt a Chatillon Annát vette nőül, aki Chatillon Rajnáld antiochiai herceg és később a Jordánon túli terület grófjának a lánya volt.^[32] Béla lányát pedig Angelosz II. Izsák bizánci császár vette el feleségül. Béla még herceg korában jeruzsálemi zarándoklatra készült, amit bizonyít az a tény, hogy 1169-ben vagy 1170-ben 10 ezer bizánci aranyat adott a johannita lovagoknak azzal a céllal, hogy földet vásároljanak Jeruzsálem mellett, és ennek jövedelmét betegápolásra fordítsák. Ennek az összegnek egy részét azonban félretette a tervezett zarándoklat költségeire,^[33] amelyre azonban mégsem került sor.

1189-ben, a harmadik kereszties hadjáratra összesereglett hadnak csupán egy része – Barbarossa Frigyes császár német serege – vonult Magyarországon át. Béla király ez alkalomból szabadon engedte 15 éve raboskodó öccsét, Gézát, és egy 2000 fős csapat élére állítva a Szentföldre küldte. Ez a magyar kereszties egység azonban nem jutott el Jeruzsálemig, mert a Frigyes és Béla veje, II. Izsák közötti megromlott viszonyt látva a magyar király visszarendelte a sereget.^[34]

A kereszties eszmék magyarországi térhódításában, befogadásában a döntő fordulatnak I. László király 1192-es szentté avatása látszik. Szent Lászlónak a XII–XIII. század fordulóján keletkezett legendája már a következőről számol be: László „elhatározta, hogy Jeruzsálemba megy, s ott, ha kell, meghal Krisztusért”, valamint: „a frankok, lotaringok és alemánok fejedelmei [...] kérték Lászlót, a kegyes királyt, legyen vezére s irányítója nekik maguknak s alattvalóiknak.”^[35] A legendában László már kereszties vezérként jelenik meg, és utódai szemében követendő példává vált. Ez – illetve az, hogy Angelosz III. Alexiosz 1195-ben megbuktatta II. Izsákot – lehetett az oka annak, hogy a László szentté avatását szorgalmazó III. Béla király maga is felvette a keresztet 1195-ben vagy 1196-ban, halála azonban megakadályozta fogadalma teljesítésében, de kereszties kötelezettségét kisebbik fiára, Andrásra hagyta. Az András és bátyja, Imre király közt kitört polgárháború azonban ismét elhalasztotta a magyar kereszties sereg útrakelését. A két fivér között békét szerző Gergely pápai legátus viszont elérte azt, hogy 1200-ban Imre is esküt tett kereszties hadjárat vezetésére. A negyedik kereszties hadjáratban mégsem vett részt sem a magyar király, sem öccse.^[36]

Magyarország és a kereszties hadjáratok viszonylatában a csúcspontot az 1217-ben meghirdetett ötödik kereszties hadjárat jelentette, amelyben – először és utoljára – a magyar király és serege is részt vett. A II. András vezette kereszties sereg, annak ellenére, hogy nem vitt végbe dicsőséges tetteket, fényes bizonyítékát adta „a kereszties ideál vitalitásának és széles körű elterjedésének a XIII. század elején”.^[37]

E rövid áttekintésből is nyilvánvaló, hogy a kereszties hadjáratok eszmeisége a XII. század közepétől egyre jobban elterjedt Magyarországon. Ennek az eszmének a terjesztésében jelentős szerepet vállaltak a II. Géza uralkodásától kezdődően az országban megtelepedő lovagrendek: a johannita lovagok, a templomosok és a német lovagrend tagjai. Ők képviselték és népszerűsítették legjobban a kereszties vitéz ideálját. Törvényszerű, hogy e három rend legnagyobb pártfogói kereszties esküt tett királyaink – III. Béla illetve fiai, Imre és András – voltak, ami megmutatkozott az országban nekik juttatott bőkezű adományokban és kiváltságokban.

A XII. század második fele és a XIII. század eleje Magyarországon a kereszties eszmeiség elterjedésének és népszerűségének a csúcspontját jelenti. Ez az időszak egyben a világi, székes- és társaskapitanok, valamint a premontrei kanonokrend hazai felvirágzásának a korszaka is.^[38] Ezen tényezők együttes hatásának köszönhető, hogy a Szent Sír Szabályozott Kanonokjainak Rendje – amely a lovagrendekhez hasonlóan szerepet vállalt a kereszties ideál propagálásában, de azoktól eltérően kanonokrend volt – megtelepedett az országban.

Az első ismert, magyarországi jelenlétkéről tanúskodó oklevelünk II. András 1207-ből keltezett okmánya, amelyben megerősítette a rendet a tőle még horvát–dalmát herceg korában (1197 és 1202 között töltötte be e tisztelet) nyert adományában, tudniillik hét szlavóniai falu birtoklásában, valamint testvére, Imre király által a kanonokok marchiai házána adott kiváltságaiban.^[39] A Szent Sír Kanonokrendnek tehát már Imre király uralkodásának (1196–1204) idején – de lehet, hogy korábban is – voltak birtokai, sőt egy Marchiainak nevezett rendháza is az ország déli területén, a Szerémségben. Öt évvel az előbb említett oklevél kiállítását követően (1212-ben) II. András újabb birtokokkal gazdagította a rendet – ezúttal Észak-Magyarországon, Sáros vármegyében – nekik adva Hidegkút, Medgyes és Komlós földeket.^[40]

II. Andrásnak e két adományát követően a kanonokok újabb területeket kaptak, elsősorban Szlavóniában. A XIII. században – leszámítva a három Sáros megyei földet – a rend birtokai a Magyar Királyság e déli tartományában feküdtek. A magyarországi, szlavóniai letelepedésben – egyelőre még nem tisztázott – szerepet játszhattak az eredetük közös gyökerei miatt a Szent Sír káptalanjával szoros kapcsolatot fenntartó templomos lovagok. Erre mutat talán az, hogy a rend szlavóniai birtokainak a közelében többször is találkozunk a templomosok házával vagy birtokaival. Így a Szent Sír glogoncai háza és Novák nevű földje mellett. A Glogonica nevű földet ugyanis Prodanus zágrábi püspök adta 1175-ben a templomosoknak, egy 1231-ben kelt oklevélben pedig azt olvashatjuk, hogy a templomos lovagok elcserélik a (Novák közelében fekvő) Vaska melletti földjüket.^[41] A két rend magyarországi kapcsolatainak felderítése és tisztázása további kutatások feladata lehet.

A rend szlavóniai birtokainak a túlsúlya csupán a XIV. század első felében módosult azzal, hogy Henrik miechówi prépost elcserélte 1313-ban Komlós birtokot Rikolf fiai, Kakas és János Szepes vármegyei Landek nevű falujára illetve földjére.^[42] Miután a kanonokok Landeken felépítették rendházukat, több más birtokot is szereztek a Szepességben.

Szlavóniával ellentétben, amely a XII–XIII. században már benépesült terület volt, a szepességbeni új szerzemények még ritkán lakott – s főleg, frissen telepített – vidéken feküdtek. A Szepességnek a Béla – Lőcse – Késmárk – Szepesváralja úttól északra eső része még a XIII. század végén is gyéren lakott terület volt.^[43] Ezen az óriási erdővel borított vidéken a Berzeviczy család elődeinek voltak kiterjedt birtokai, amelyeket még

1209-ben nyert a család öse II. Andrástól.^[44] Ez a család – több más nemesi famíliával együtt – aktívan kivette a részét a telepítésekben. A XII. században német területekről indult települő mozgalom a XIII. század végére érte el Nagy- és Kis- Lengyelországon keresztül Észak-Magyarországot.^[45] Mivel a Szent Sír Kanonokrend Szepes megyei falvai, jószágai mind a Berzeviczy család birtokai közé tartoztak eredetileg, és kizárólag a XIV. század elején tűnnek fel a forrásokban mint frissen alapított települések – szinte egyidejűleg azzal, hogy a rend birtokába kerültek –, valószínű, hogy a kanonokok is szerepet vállaltak a telepítésekben. Esetleg a Berzeviczy család azzal a feltétellel adott a rendnek földeket, hogy az illető területen vállalják a pasztorációs tevékenység ellátását – ugyanis a legtöbb, a rend birtokában lévő faluban, illetve ott, ahol birtokaik feküdtek, a plébániatemplomok a rend kegyurasága alatt álltak, és azokban a lelkészi teendőket a miechówi és landeki kanonokok végezték (így Landeken, Hanusfalván, Alsó-Lapsán, Keresztfalván, és Késmárkon). A telepítésekben való aktív részvétel bizonyítéka Henrik miechówi prépost 1313-ban kelt oklevele is, amelyben egy bizonyos Prinicz nevezetű földet ad a Dunajec folyó mellett Heydenricus késmárki ifjúnak falualapítás és betelepítés céljából.^[46]

Imre és II. András királyaink mellett, hogy földekkel, birtokokkal gazdagították a rendet, számos kiváltsággal, illetve szabadsággal is megajándékozták őket. Már 1207-ben elnyerték a templomosok és johanniták által élvezett szabadságokat,^[47] vagyis a tizedmentességet,^[48] a mindenféle adó és vám fizetése alóli felmentést, valamint kivették őket az ispánok bíraskodási jogköre alól.^[49] II. András 1212-ben kiállított adománylevele ennél részletesebben taglalja a Szent Sír kanonikjainak kiváltságait: azon kívül, hogy kivette az ispáni bíraskodás alól, felmentette a rendet a szabadok dénárjai, a mérték (*pondera*), a disznók után járó tized és a Karácsonykor, Húsvétkor és Szent István király ünnepén (augusztus 20-án) szedett dénárook fizetésének kötelezettsége alól.^[50]

A rend ezen adományait és kiváltságait több királyunk – 1244-ben IV. Béla, 1340-ben Károly Róbert –, valamint 1253-ban IV. Ince pápa is megerősítette.^[51]

A többi Szentföldön létrejött rendhez hasonlóan a Szent Sír Szabályozott Kanonikjainak Rendje is – már a Szentföld elcsúszását megelőzően – kapott birtokokat Európában, s az európai területek idővel rendtartományokká alakultak. A Magyar Királyság területén alapított rendházak azonban sosem alkottak önálló tartományt, hanem Lengyelországgal közösen – a miechówi kolostor vezetésével – képeztek egy egységet. Ennek valószínűleg a magyar rendházak kis száma lehetett az oka – Glogoncán, Novákon és Landeken kívül nem ismerünk több házat, amely huzamosabb ideig fennállt volna. Ebben közrejátszhatott az is, hogy – az oklevelek tanúsága szerint – Lengyelországból érkeztek az országba a rend első tagjai, s ők kapták az első adományokat is hazánkban. Az 1212-ben Sáros megyében fekvő birtokokat minden bizonnyal a miechówi kolostor nyerte II. Andrástól, hiszen Komlós Ulászló krakkói és sandomierzi fejedelem 1305-ben kelt oklevelében a „miechówi keresztések földjeként” szerepel mint Chmelów.^[52] (ez Komlós szláv neve, ma is így hívják a falut). Ezt támasztja alá az is, hogy Henrik miechówi prépost szabadon rendelkezett e földdel, amikor 1313-ban elcserélte Landekre, amely szintén a lengyelországi ház alá tartozott – tudjuk, hogy 1325-től a landeki prépostokat a miechówi konvent nevezte ki.^[53] Landeket tehát – és a többi felvidéki birtokot, egyházat – szoros kapcsolat, függőségi viszony kötötte a Krakkó melletti kolostorhoz.

Más a helyzet a glogoncai házzal, illetve a szlavóniai birtokokkal. Kétségtelen, hogy ezeket a területeket is a lengyel kanonokok kapták, bizonyítja ezt II. András 1223-as oklevele, amelyben a „Szent Sír lengyelországi keresztéseinek” adta a Laga nevű birtokot.^[54] 1207-ben pedig Miklós prépostot – aki akkor a rend lengyel- és magyarországi előjárója volt – iktatják be a hét Körös megyei falu birtokába.^[55] Az anyamonostortól való távolsága, valamint amiatt, hogy a többi – marchiai és esetleg más – délvidéki rendház elpusztulásával Glogonca lett a dél-magyarországi birtokok központja, viszonylagos függetlenséget élvezhetett ez a prépostság, Miechówtól való függése lazább volt, mint Landeké. Fekvése – az itáliai rendtartományhoz való közelsége – szintén arra készítet(het)te a rendházat, hogy inkább a rend 1291-től Perugiában székelő központi káptalanjával, illetve más olasz házakkal fűzze szorosabbra kapcsolatát. Mindezek ellenére a glogoncai prépostság is a lengyel–magyar rendtartomány része volt a középkorban.

III. Az 1299-es rendi szabályzat

A rend, mint említettük, Szent Ágoston reguláját^[56] követte. A kolostorok belső életéről kaphatunk képet egy igen érdekes forrás vizsgálatával. A rend szlavón-, magyar-, lengyel-, cseh- és morvaországi vizitátora, Hugó jeruzsálemi kanonok 1299-ben egy *consuetudo*-szerű szabályzatot adott ki az e terület rendházaiban élő kanonokok és kanonosszák számára.^[57] Magyarországon ugyan nem ismerünk női rendházat, de e rendelet szerint a régióban máshol léteztek ilyenek. A dátum jól mutatja, hogy a rend vezetői a szentföldi házak és birtokok elvesztése után szükségesnek találták, hogy rendezzék az eddig háttérbe szorult európai házak állapotát. A *consuetudo* terminológia alkalmazása erősen megkérdőjelezhető e forrás típusát illetően, hiszen a *consuetudo* – mely elsősorban a monasztikus rendeknél volt használatos – egy-egy ház azon esetekre vonatkozó szabályait gyűjti egybe, amelyekről a regula nem rendelkezik. Ez a forrás azonban egy régió házára vonatkozik, és részben Szent Ágoston reguláját is tartalmazza. A szabályzat 23 pontból áll, és 10 pontban mutat rokonságot az ágostoni regula egy vagy több rendelkezésével. Ezeknek a vizsgálata azért fontos, mert jól mutatja, hogy Ágoston mely előírásait tartották be kevésbé a testvérek.

A szabályzat pontjai négy nagyobb csoportra oszthatók: az elsőbe a rendi fegyelemmel, közösségi élettel foglalkozó szabályok tartoznak (az egyes szabályok előtti sorszámok az 1299-es *consuetudo* sorszámjai).

1. *Megparancsoljuk és elrendeljük, hogy az Istennek tett fogadalmat, az erkölcsi tisztaságot és mértékletességet mindenki megtartsa: nőekkel a bizalmas viszonyt kerülje, a gyanús helyeket ne látogassa, asszonyokkal ne fecsegen. Aki ezt megszegi, kenyéren és vízen bűnhődjék a testvérek*

asztalnál, s ha továbbra sem javul meg, akkor zárják be.

Ennek a pontnak megtalálhatjuk párhuzamait Ágoston regulájában, hiszen az erkölcsi tisztaság betartatásával négy pontja is foglalkozik, viszont aki vét a szerzetesi tisztaság erénye ellen, annak el kell hagynia a közösséget.

3. Mindenki engedelmességen és szolgáljon előljárójának, akit engedetlennek találnak, az kenyéren és vízen bűnhődjék az asztalnál.

23. Senki ne szervezkedjen az előljárója vagy megbízottja ellen – csak azt tegyék, ami megengedett és erényes –, akit ebben vétésnek találnak, azt kiátkozzuk, ezt nyilvánosan ki kell hirdetni, és őket minden javuktól megfosztani.

E két pontnak szintén van párhuzama az ágostoni regulájában, sőt a 3. pont szó szerinti átvételnek tűnik, csak annyiban más, hogy az engedetleneknek kenyéren és vízen kell bűnhődniük. Az, hogy ez a téma ilyen hangsúlyosan szerepel, azért is érdekes, mert Ágoston inkább csak útmutatásként írja le az előljárónak járó engedelmességet, és az engedetlenekkel szemben semmilyen szankciót nem fogantatosít. A 23. pont részletező leírása és a kemény büntetés azt sejteti, hogy komoly viszályok dúltak e régió házaiban a testvérek között. Bár nincs rá adatunk, de elképzelhető, hogy a lengyel rendházakban a nemzeti hovatartozás okozhatott egyenetlenséget, hiszen a miechówi prépostok a XIII. században jórészt német származásúak voltak, s a lengyelesedés időszaka csak a XIV. század első felében kezdődött.^[58]

16. Fürdőbe az előljáró engedélye nélkül senki ne menjen.

17. Ne menjenek egyedül, csak ketten vagy hárman.

A két pont viszonya egymáshoz és Ágoston regulájához igen érdekes. Ágoston hasonló módon rendelkezik a fürdésről, de hozzáteszi, ha valaki beteg, akkor akarata ellenére is fürdessék meg, illetve egy másik pontban azt mondja, hogy fürdőbe csak ketten vagy hárman menjenek. Az ágostoni regula 20. pontja pedig így rendelkezik: Amikor útrakeltek, menjetek együtt. A *consuetudo* 17. pontja tehát érthető mind az utazásra, mind a fürdőbe menésre. Bár a középkori fürdőkultúráról viszonylag keveset tudunk, mégis megvilágíthatja e rendelkezések értelmét az a tény, hogy az 1348-as pestisjárvány idején Európában bezárták a fürdőket, mert azokat a kortársak az erkölcsi fertő helyének tartották, a betegséget pedig isteni büntetésnek.

18. Egy előljáró se adjon engedélyt alávetettjeinek – különösen a gyanúsaknak – a kóborlásra.

19. Egyetlen gyanús személy se kapjon időszaki hivatalot, vagy igazgatási tevékenységet, hanem a regula fegyelme alatt a konventben tartsák őket.

Ezek a pontok arra engednek következtetni, hogy a rendi fegyelem erősen meglazult a régió házaiban, s hogy bizonyos helyeken a vezetés arra érdemtelenek kezébe került.

8. Mindenki egy refektóriumban étkezzék együtt, egy dormitóriumban aludjék, hogy együtt keljenek fel a matutinumra.

Ez a pont azt mutatja, hogy ekkor már szétválhatott a rend vezetésének és az egyszerű kanonokoknak a lakóhelye – hasonlóan ahhoz, ahogy ez a káptalanoknál is végbement –, és az egyes tisztségviselők már külön jövedelmet is bírtak.

A *consuetudo* pontjainak másik nagy csoportja a börtöl és a szegénységgel foglalkozik.

2. Szent Ágoston előírása szerint ne legyen senkinek saját tulajdona, és a rend javait haszontalanul senki ne ossza szét, aki ez ellen vét, azt fosszák meg tulajdonától és sújtsák nagy büntetéssel. Gergely mondja: A jószívű elnézés pusztulást hoz a vétkesre.

4. Szent Márton ünnepe utáni hétfőtől Karácsonyig minden pénteken mindenki böjtöljön.

5. Húsvét előtti 9. vasárnaptól (Dominica Septuagesima) a Hamvazószerda utáni vasárnapig (Dominica Quadragesima) mindenki tartózkodjék a húsevéstől. Ezen ünnep hétfőjétől Húsvétig a nagyböjti étkezéseken mindenki böjtöljön.

6. Mindenki – a betegekét kivéve – tartózkodjék a hústól minden hétfőn, szerdán és szombaton.

A szabályzat 5. pontja negyven napnál hosszabb böjtöt rendel, és ebben a monasztikus rendek böjti szokásaival mutat rokonságot. Érdekes, hogy a pénteki böjtöt csak mintegy másfél hónapig tartó időszakban tartották meg.

7. Az öltözködés rendje: kámzsa, fölötte öv és karing, amiben aludni is kell.

Ágoston regulájában csak annyit ír, hogy az öltözet egyszerű legyen.

12. A prandiumon és a coenán kívül semmi italt ne igyanak, csak az előljáró engedélyével egyszer vagy kétszer, nagy szükségétől kényszerítve.

13. A vendégekkel senki ne igyon, csak az előljáró, vagy az, akinek a helyét az előljáró a vendégeknek adta.

14. Senki ne részegedjék le, akit részegen találnak, a következő napon kenyéren és vízen bűnhődjék.

15. Eskiivőre és kocsmába senki ne menjen, ott ételt és italt ne vegyen magához a fenti büntetés terhe alatt, csak ha az elrendelt úton van, és a szükségétől úgyve keres csapszékét.

A *consuetudo* ezen pontjai a részegeskedéssel foglalkoznak, bár a 12. pont első ránézésre böjti rendelkezésnek tűnik, mégis ide kapcsolható, ha tudjuk, hogy a középkorban a rossz minőségű kutak miatt ritkán ittak tiszta vizet, ezt inkább borral keverték. A 15. pontban említett csapszék illetve eskiivő az 1. pontban szereplő „gyanús helyek” közé tartozhat. Abból, hogy a szabályzat ennyit foglalkozik a részegeskedéssel, kiténik, hogy a testvérek nem jeleskedtek a mértéktelenség erényében, s ez különösen akkor kap érdekes hangsúlyt, ha tudjuk, hogy Ágoston ezzel a problémával egyáltalán nem foglalkozik regulájában.

A *consuetudo* előírásainak harmadik csoportja a lelki életre és a liturgiára vonatkozik.

9. Az előljárónak vagy ahol nincs felszentelt pap, az előljáró engedélyével a Szent Sír Rend más testvérének mindenki gyónjon meg Karácsonykor, Húsvétkor, Pünkösdkor, Mindenszentek ünnepén és a Boldogságos Szűz minden ünnepén, majd együtt vegyék Jézus Krisztus testét és véréit.

10. Semmilyen klerikus vagy pap a kánoni órákat ne hagyja el, hanem a rendelt kánoni órákat minden nap énekeljék, ünnepnapokon az ahhoz tartozó és szokásos énekekkel együtt.

11. Az asztalnál olvasmányt olvassanak, és azt mindenki hallgassa, a templomban a kompletórium befejezésétől a másnapi prima befejezéséig a silentiumot tartsák meg.

20. A prandium után a Miserere zsoltárt énekelve a templomba gyűljenek a testvérek, ott adjanak hálát Istennek, azután a nonát elénekelve mindenki mondja el csendben a Miatyánkot, majd az előljáró mondja azt: Benedicite! (Megáldja őket.) Ezután senki ne töltse dologtalanul az idejét, hanem mindenki a maga javára szent olvasmányokat tanulmányozzon.

A 9. pontból kiténik, hogy a Mária-tisztelet igen nagy hangsúlyt kapott a rend liturgiájában. A 10. és 11. pont a rendi fegyelem és a közös élet fellazulását jelzi ugyanúgy, ahogy a már korábban említett 8. pont is. Az asztalnál való felolvasásról Ágoston is rendelkezik, de magát az olvasást csak bizonyos megszorításokkal tartja üdvösnek. Az, hogy a vizitátor ilyen hangsúlyosan kiemeli az olvasmányok fontosságát, azt mutatja, hogy szükségesnek tartotta a műveltség színvonalának emelését e régió kolostoraiban.

A negyedik csoportba tartoznak a gazdasági jellegű intézkedések.

21. A rend földjeit a pátriárka úr illetve a [perugiai] káptalan engedélye nélkül világi személyeknek ne adományozzák el.

22. A bevételekről és a helyzetről szóló időszaki számadásokat minden procurator adjon oda havonta az előljárónak vagy a káptalannak.

A *consuetudo* ezen rendelkezéseinek semmilyen párhuzamát nem találhatjuk meg Ágostonnál, hiszen ő a közösségek életét az apostoli szegénység állapotában képzelte el.

IV. A szent sír Kanonokrend Magyarországon

1. 1. Rendházak

GLOGONCA (Körös megye, Körös várától északra a Glogonica folyó mellett, ma: Glogovnica, Horvátország)

Glogonica falu 1175-ben szerepel először a forrásokban, amikor Prodanus zágrábi püspök a templomosoknak adományozta.^[59] Majdnem harminc évvel később, 1207-ben II. András király megerősítette a Szent Sír kanonokjait a – tőle herceg korában nyert – hét szlavóniai falu birtoklásában,^[60] melyek a Glogonica közelében feküdtek. A szakirodalom ezt a dátumot (1207) tekinti a glogoncai ház alapítási évének,^[61] ez a nézet azonban két okból is téves. Az oklevél nem említi a glogoncai házat, hanem csak a Szent Sír házát (*domui Sancti Sepulchri*), és ez jelentheti – általános értelemben – magát a rendet,^[62] vagy a glogoncai monostort is. Ez utóbbi esetén is hibás az 1207-es évszám, mert ekkor II. András megerősíti korábbi adományát, tehát a Háznak már 1207 előtt – talán már hercegsége ideje (1197–1202) alatt is – léteznie kellett. Valószínűbb azonban az előbbi lehetőség, vagyis a „Szent Sír háza” megnevezés alatt a rendet kell érteni. Ebben az esetben nem tudjuk, hogy létezett-e már ekkor a glogoncai prépostság, mert csak 1245-ben találkozunk először a *domus Sancti Sepulchri de Golgonicha* kifejezéssel.^[63] A prépostság Boldogságos Szűz Mária nevét viselte, ez 1303-ban jelenik meg, amikor Geynein~Genyn a glogoncai Boldogságos Szűz Mária egyház prépostjának címzi magát.^[64] Az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben is említett Glogonica faluban Szent György tiszteletére felszentelt egyház állott, a mai plébániatemplom viszont Nagyboldogasszonynak van címezve.^[65] Ez utóbbi talán azonos az egykori prépostsági templommal.

A XIII. század végére a glogoncai monostor lett a szlavóniai házak vezetője (bár a többi ház történetéről nem sokat tudunk).^[66] A ház jelentőségét az is mutatja, hogy prépostjai a XIII. század végén, a XIV. században többször viseltek a rendben más funkciókat is: 1335-ben Miklós prépost volt a rend vizitátora,^[67] 1343-ban pedig Assisi Bernát prépost a rend magyarországi és szlavóniai fővizitátora,^[68] illetve 1291-ben Henrik nemcsak glogoncai, hanem más magyarországi és szlavóniai házak előjárójaként is szerepel.^[69] A glogoncai ház két püspököt is adott az országnak; 1277. március 11-én János került a traui püspökség élére, s ezt a tisztséget 1282-ig töltötte be,^[70] 1538-ban pedig Simon egyszerre viselte a glogoncai préposti és zágrábi püspöki címet.^[71]

A rendház életében jelentős zavar támadt a XIV. század közepén, amikor a ház élén Péter *rector* állt, aki vissza akarta foglalni a prépostsághoz tartozó birtokokat, melyeket Miklós szlavón bán egyik familiárisa foglalt el jogtalanul. Megtorlasként Miklós bán embereivel – köztük Polcha-nak mondott Pál körösi *comesszel* – elűzte Pétert a rendházból, és helyére egy volt pálos szerzetest, Cornisius Jánost állította. Az egyház és Péter ingó és ingatlan javait elrabolta, a *rectort* familiárisával együtt fogságba vetette, a nováki kolostorban időző testvérét

– aki világi személy volt – meggyilkolta. Péter fogságából kiszabadulva bepanaszolta a bánt VI. Kelemen pápánál, aki 1347-ben kelt oklevelében^[72] megparancsolta a pécsi püspöknek, a pozsegai prépostnak és a hockói apátnak, hogy az elűzött *rectort* állítsák vissza tisztebe. Ebben az időben több támadás is érte a rend birtokait, egy ilyenről szerzünk tudomást Kalc kapcsán egy 1334-es oklevélből.^[73] A XIV. század végén a rend egyik birtokát a század elejétől bérlő (ld. Planina) Szomszédvári Tóth család egyik tagja, Miklós fia Kristóf viseli a préposti címet, aki egyházi tisztségét

felhasználta családja birtokszerező politikájának támogatására. Testvérei, Lőrinc és Miklós 1399-ben elfoglalták Zágráb város három faluját,^[74] és azt

a zágrábi ispán felszólítására sem adták vissza, sőt, 1401-ben Kristóf és Miklós a három falut megkapta Zsigmond királytól,^[75] ami ellen a zágrábi polgárok a székeskáptalan előtt tiltakoztak.

A glogoncai prépostok jelentős jövedelmet bírtak, a XIV. század végén (1390) évi 500–1000 firenzei arany felett rendelkezett a prépostság vezetője.^[76] Ez a korabeli magyarországi viszonylatban kimagasló összeg volt – a legmagasabb jövedelemmel bíró egri prépost évi 480 forintját is meghaladja.^[77] Ez a tekintélyes jövedelem arra indította IX. Bonifác pápát, hogy a glogoncai prépostságot kedvelt hívének, Henrik bíborosnak juttassa 1390-ben.

A glogoncai prépostság hiteleshelyi tevékenységet is folytatott, két ilyen jellegű oklevelük maradt ránk: 1254-ből István prépost illetve 1371-ből Péter prépost oklevele.^[78] Mindkét irat helyi – Körös megyei – ügyekben intézkedik. E két okmány mellett több, saját birtokaik bérbeadásáról kiállított – és ezért hiteleshelyinek nem tekinthető – oklevelük fennmaradt,^[79] amelyek a ház írásbeliségének viszonylagos fejlettségét mutatják.

A rendház fennállásáról a XV. század közepéig folyamatosan, a XVI. század közepéig pedig szórványosan vannak adataink. Az utolsó prépost, akit még keresztesként említenek

– tehát biztosan a rend tagja – az 1489-ben előforduló István mester.^[80] Lelja Dobronić szerint a glogoncai prépostok a XVI. század végén – XVII. század elején a császári káptalan tagjai voltak. 1611-ben pedig a prépostság Kalc és Planina birtokokkal együtt a zágrábi jezsuita kollégium kezébe került.^[81]

LANDEK (Szepes megye, Késmárktól északnyugatra, ma: Lendak, Szlovákia)

Landek falu 1290-ben tűnik fel először a Berzeviczy család osztálylevelében,^[82] de talán már 1289-ben is Landek telepítéséről van szó abban az oklevélben, amelyben Lomnici Rikolf egy testvérpárnak, Müllenbachra való Tivadarnak és Lajosnak ad egy erdőt (Silva Ruda) falualapításra.^[83] A Szent Sír Kanonokrend 1313-ban került a Szepességbe, amikor Henrik miechówi prépost elcserélte Komlós nevű birtokát Rikolf fiai, Kakas és

János Landek nevezetű birtokáért.^[84] Ennek a cserének a létrejöttében lengyel és magyar belpolitikai események egyaránt közrejátszottak. 1313-ban ugyanis Krakóban felkelés tört ki Lokietek Ulászló ellen, s ennek a mozgalomnak volt egyik vezetője Albert, a város bírása. Ulászló leverte a felkelést, résztvevőit megbüntette, száműzetésre ítélte. Erre a sorsra jutott Henrik miechówi prépost is, Albert fivére, akiről a király azt hitte, hogy szintén részt vett a felkelésben. Kolostora javait elkobozta, és Henrik néhány szerzetestársával Magyarországra jött, s a rend birtokán, Komlóson telepedett le. Komlós azonban valószínűleg nem tetszett Henriknek, mert távol esett Miechówtól, illetve a rend más birtokaitól, amelyek a Szepesség szomszédságában – de Lengyelországban – feküdtek (a Dunajec melletti Lackót 1251-ben kapták, Nieszkowát pedig 1255-ben szereztek csere révén), ezért elcserélte Landekért, melynek jobb a fekvése. A Rikolffiaknak szintén előnyös volt a csere, hiszen Komlós Sáros megyében feküdt,

amelynek ispáni címét 1312 után Henrik viselte, miután átállt Károly Róberthez – így birtokait egy területre tudta koncentrálni.^[85] 1317-ben Lokietek Ulászló ugyan amnesztiát hirdetett a felkelésben résztvevőknek, s a szerzetesek visszatérhettek hazájukba, addigra azonban már állt a landeki rendház.^[86] A kanonokok ezúttal ugyanis nemcsak birtokot szereztek maguknak, hanem tartós megtelepedésre rendezkedtek be Landeken. A kanonokok lakóháza két évvel a csere után, 1315-ben már állt, hiszen Henrik prépost a landeki ház testvéreivel együtt jelent meg János szepesi apát előtt.^[87] Az épület a múlt század közepén még állott mint a Palocsay Horváth család uradalmi lakja, közvetlen szomszédságában^[88] – de attól

már elválasztva – a XIV. század elején Kakas és Rikolf által alapított és Szent Miklós tiszteletére felszentelt templomnak.^[89] A ma plébániaegyházul szolgáló templom a gótikus stílus jegyeit viseli magán kétszakaszos kettős hajójával, egyenes fallal záródó kétkeresztboltozatos szentélyével.^[90] 1500 és 1510 között készült a templom szárnyas Mária-főoltára,^[91] valamint a XV. századból való a keresztelőkútja. A múlt század közepén még felfedezhetők voltak a nyomai a templom és a kanonokok háza közötti összeköttetésnek, látható az a hely, amelyen „a szerzetesek a zárdából az imakarba jártak, és az utolsó is megtartotta az alakot, olyannyira, hogy a mostani zárdák imakarához csaknem egészen hasonló.”^[92] Már a szepesi káptalannak a cseréről szóló 1313-as oklevele említi, hogy Kakas mester megígérte: felmenti a Szent Miklós egyházat a szepesi prépostnak járó minden kötelezettség alól.^[93] Két évvel később pedig Pál szepesi prépost lemondott minden, a landeki (és keresztfalvi) egyházban bírt jogáról a landeki ház testvéreinek javára, akik ennek fejében évi egy márka ezüstöt fizettek a szepesi káptalannak, valamint az évente megrendezendő egyházmegyei zsinatra képviselőt küldtek.^[94] Ezen jog alatt a kegyúri jogot érthetjük, ami 1325-ben Kakas mestertől a miechówi monostorra szállt. Ettől kezdve tehát a lengyelországi konvent és prépostja lett a landeki ház kegyura, ő nevezte ki és állította a landeki prépostokat azzal a kikötéssel, hogy a jelöltek a szepesi prépost előtt hűségfogadalmat tartoztak tenni.^[95] A monostor ezen joga csupán egyszer, 1554-ben szenvedett csorbát, amikor I. Ferdinánd király maga nevezett ki előljárót Landek élére Body György személyében.^[96] Emiatt pereskedés is támadt Body és Miechów között, amiből ez utóbbi került ki győztesen.^[97]

A rend Landek körül a XIV. században több birtokot is szerzett, valamint a tulajdonukban lévő falvak plébániatemplomainak többségében pasztorációs tevékenységet is folytatott,^[98] 1348-ban pedig Késmárk városa a landekiekre bízta a város alsóbbnak nevezett Szent Erzsébet templomának vezetését is.^[99] A gazdálkodáshoz azonban nem nagyon értettek a kanonokok, mert sorra kénytelenek voltak elzálogosítani, eladni birtokaikat, mígnem XII. Benedek pápa meg nem parancsolta 1341-ben Telegdi Csanád esztergomi érseknek, hogy szerezze vissza a rend elkótyavetyélt javait.^[100] Ennek az intézkedésnek lehetett a következménye, hogy a rend elfoglalta az 1313-ban elcserélt Komlóst. A jogos tulajdonosok – Tarkóvi Rikolf fiai, Kelemen, János, Lőrinc és Miklós – tiltakoztak Druget Vilmos nádornál, aki megparancsolta, hogy a kanonokok vagy Landeket, vagy Komlóst adják vissza.^[101]

Ferdinánd király 1558-ban kiállított ítéletlevele már előrevetítette a hanyatlás jeleit. Kikötötte ugyanis, hogy a miechówi konvent által kinevezett landeki prépost köteles beöltözni a rend ruhájába (vagyis nem lehet kommandába adni a prépostságot), helyben lakni és a templomi szolgálatot köteleességtudóan ellátni.^[102] E rendelet mutatja a fegyelem hanyatlását, valamint azt, hogy a prépostok már nem mindig voltak rendtagok és nem is laktak Landeken. Ez és bizonyára még más okok is vezettek arra, hogy Báthory András miechówi nagyprépost és a konvent teljhatalmú megbízottai 1593-ban eladták a landeki házat és a hozzá tartozó birtokokat: Landeket, Alsó-Lapsát és Hanusfalvát Palocsay Horváth Györgynek és utódainak.^[103] E három falu plébániatemplomának kegyúri joga azonban a rendé maradt, bár Pirhalla Márton szerint ez is Palocsayra szállt néhány év múlva.^[104] Más adatok szerint viszont a templomok plébánosai egészen a XVIII. század végéig a miechówi konventből kerültek ki.^[105] Az adásvétel során Palocsay vállalta, hogy érintetlenül hagyja a plébánosok szabadságait – tizedmentességüket –, s csak a székpénzt kell fizetniük a szepesi prépostnak. Ezenkívül magára vállalta a landeki prépostság kötelezettségeit is: a bíraskodás illetve a katonaállítás köteleességét.^[106] Ezzel a XVI. század végén megszűnt a Szent Sír Kanonokrend közel négy évszázados észak-magyarországi jelenléte.

Miechów és Landek kapcsolatai mindvégig igen szorosak voltak, főleg a rend 1489-ben történt feloszlatása után, amikor Miechów lett a rend központja.

MARCHIA

II. András 1207-es adománylevelében a következőt olvashatjuk: „Az ugyanezen Úr Sírjának Marchiai Házát hasonló kiváltsággal megerősíteni rendeltük [...] Ezt a szabadságot ugyanis a néhai jó emlékeztető testvérünk [Imre király] adományozta nekik, amint ez – ugyanezen Ház mestere által bemutatott – okleveléből kitűnt.”^[107] Annyi bizonyos tehát, hogy Imre király idejében (1196–1204) már létezett a Szent Sír Kanonokrend marchiai háza. Mivel azonban ez az egyetlen adatunk meglétéről, nem tudjuk meghatározni pontos fekvését, birtokainak elhelyezkedését, stb. A középkori Magyarországon ugyanis Marchia néven létezett egy főesperesség a pécsi egyházmegyében, melynek hatásköre a Szerémség nyugati részére terjedt ki. Tágabb értelemben véve pedig Marchia az egész Szerémséget is jelentette, a terület ugyanis a Szent István által itt létesített határörkerület (*marchia*) nevét vette át.^[108] A marchiai ház tehát a Szerémségben volt, de további adatok hiányában pontosabban nem lehet megállapítani fekvését.

NOVÁK (Körös megye, a Dráva mellett, Vaskától (Vaška) délre, ma: Nováki, Horvátország)

A terület „villa Nuach” néven bukkan fel először 1231-ben Szentmihály faluval együtt.^[109] Pontosán nem ismerjük az időpontot, mikor került a rend birtokába a falu illetve föld, csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Ebben IV. Béla király 1255-ös megerősítő oklevele segít,^[110] amelyik megemlíti, hogy Novák földet a Szent Sír Házának testvérei Gyula mestertől kapták, és Kálmán szlavón herceg is meghagyta birtokukban a felesleges adományok visszaszerzésének idején. IV. Béla két alkalommal próbálkozott meg – a III. Béla korabeli állapotok visszaállítása érdekében – a birtokvisszavételi politikával. Először 1228–1231 között, még herceg korában; másodszer pedig 1235–1239 között, immár királyként.^[111] Kálmán herceg uralkodása (1226–1241) nem ad további fogódzót, és Gyula mester kiletéről sincs több információ; így csak annyit állapíthatunk meg, hogy 1228, de legkésőbb 1235 előtt már a Szent Sír kanonokjaié volt Novák föld. Az 1255-ös megerősítő oklevél – amelyben már megemlíti a rend nováki *curiáját*^[112] – után legközelebb 1269-ben hallunk a nováki keresztésekről.^[113] Ekkor Pál prépost és a pécsi káptalan előtt Poprád fia Orbán eladta a Vaska mellett fekvő, öt ekealjnyi földjét Timót zágrábi püspöknek 30 ezüst márkáért, s e föld határjárásában említi az oklevél őket.

A Szent Sír Kanonokrend nováki Szűz Mária kolostoráról először egy 1298-ban kiállított oklevél tudósít,^[114] melyben Gergely fia Egyed mester, anyja és testvére lelki üdvéért misealapítványt tesz a testvéreknek adva Vratina nevű, a rend birtokával szomszédos földjét. Ugyanilyen alapítványt tettek 1331-ben Soproni Lőrinc fiai, Jakab, János és Péter.^[115]

Ebben a kolostorban történt a már említett tragikus esemény – Miklós szlavón bán embereivel betörve megölte Miklóst, Péter *rector* testvérét, őt pedig familiárisával elhurcolta és fogságba vetette.^[116]

A faluban Szent Péter tiszteletére felszentelt templom állott,^[117] de nem tudunk arról, hogy a rend tagjai folytattak-e pasztorációs

tevékenységet abban.

SZENTISTVÁN

II. András 1207-ben kelt, a rendnek szóló adománylevelét 1375-ben a csázmái káptalan átírta Péter testvér kérésére, aki a Glogoncai Szent Mária Hegy prépostja cím mellett a jeruzsálemi Úr Sírja szentistváni kanonokjának titulusát is viselte. ^[118] Ez a cím arra enged következtetni, hogy létezett a rendnek egy szentistváni (ilyen nevű helységben lévő vagy ezt a patrocíniumot viselő) rendháza. Ez az egyetlen előfordulása e háznak, ezért többet megállapítani róla nem lehet.

1. 2. Bizonytalan illetékességű rendházak

BIENKO (Zágrábi egyházmegye)

Appendixében Pázmány azt írja, ^[119] hogy a zágrábi egyházmegyében lévő Bienko szintén a Szent Sír Kanonokrend háza volt, s ezt Fuxhoffer is átveszi Monasteriológiájába. ^[120] Csak azt lehet erről a prépostságról is elmondani, mint amit több esetben: források hiányában további megállapításokat nem lehet tenni.

FELSŐÖRS (Eörs, Veszprém megye)

Pázmány szerint a Szent Sír Kanonokrend Szent Mária Magdolna patrocíniumú prépostsága állt a településen. ^[121] Rupp Jakab úgy véli, ^[122] hogy a rend ezen háza később világi prépostsággá lett. A források csak ez utóbbi – világi prépostság – meglétét igazolják. ^[123]

HUNFALVA (Villa Canis, Hunsdorf, Stepanfalva, Zopcfalva, stb; Szepes megye, Késmárktól délnyugatra, ma: Huncovce, Szlovákia)

Két forrás említi csupán – anélkül, hogy megmondaná mely rendhez tartozó –, hogy Hunfalván kolostor állt egykor. Az egyik a XVIII. században keletkezett Lőcsei Krónika 1222. évi bejegyzése: „Anno 1222. ist das Hunsdorfer Kloster erbauet worden” – vagyis „1222-ben megépült a hunszordfi kolostor.” ^[124] A másik forrás – egy lőcsei felirat – tíz évvel későbből tudósít: „Anno 1232. ist das Kloster Crucigerorum in Hunszendorf gebaut” – azaz: „1232-ben felépült Hunszordfban a keresztesek kolostora.” ^[125] Fuxhoffer Monasteriologiájában arra hivatkozva, hogy a johanniták házait jól ismerik, és a hunfalvi nincs köztük, úgy gondolta, a Szent Sír kanonokjainak Szent Kereszt patrocíniumú prépostsága állt a faluban. ^[126] További források hiányában azonban többet nem lehet e kolostorról mondani.

ORONT (Bácsi egyházmegye)

Csak Pázmány Péter Appendixében fordul elő a rend házaként, ^[127] de ezt a források nem támasztják alá.

PÁPÓC (Győri egyházmegye)

Pázmány szerint Pápócon is a rend háza állt, ^[128] valójában azonban a karinges (*superpellicati*) ágostonos kanonokok prépostsága volt. ^[129]

SÁMSON (Somogy megye, Marcalitól nyugatra, ma: Somogysámson)

Fuxhoffer idézett művében Pázmányra hivatkozva állítja, hogy a Somogy megyei Sámsonban volt a rend Szent Benedek kanonoksága. ^[130] A múlt század végén a sámsoni birtok a veszprémi papszeminarium kiskomáromi uradalmához tartozott, és egy újonnan épült, Jézus Krisztus színeváltozásának tiszteletére szentelt templom állt ott. A hajdani Szent Benedekhez címzett prépostságról sem építészeti, sem írott emlék nem maradt fenn, így az sem bizonyítható, hogy a Szent Sír Kanonokrendé lett volna.

TENYŐ (Szolnok megye, Szolnok mellett, ma:Tiszatenyő)

Első okleveles említése Gara Miklós nádor 1413-as ítéletlevelében levő két 1299-es oklevél átírata, ^[131] melyekben III. András király utasítja a budai káptalant, iktassa be a váci püspököt a Tiburcz fiaitól nyert föld, Tiburcz fiait pedig a cserébe kapott Halász föld birtokába, mely talán a mai Nógrád megyében levő Halászi. A káptalan még ebben az évben jelenti, hogy az iktatást a határjárással együtt elvégezte, s bevezette a püspököt a mondott birtokba, Tiburcz fiait pedig – Pál mester tenyői prépost engedélyével – Péter apostol tenyői monostorának Halász nevű birtokába mely régtől fogva azon monostoré volt. Ebből látható, hogy a monostor már a tatárjárás előtt is fennállhatott, azt azonban nehéz eldönteni, mely rendé volt. Középkori adat nincs arról, hogy a Szent Sír Kanonokrend birtoka lett volna. Pázmány Péter XVII. századi Appendixében úgy véli, hogy a Szent Sír rendhez tartozott, ^[132] és valószínűleg az ő nyomán kerülhetett be a váci egyházmegye 1835-ben kiadott sematizmusába ^[133] és Fuxhoffer Monasteriologia-jába ^[134] is ez a nézet. Az 1299-es említés után a tenyői préposti cím a váci káptalan hiteleshelyi okleveleinek méltóságsorában szerepel, a XIV. században végig megtalálható, és még a XV. században is előfordul. Először 1303-ban találkozunk vele, amikor egy zálogbirtok eladásánál jelen volt Pál „Thenew-i prépost” is. ^[135] Ez valószínűleg ugyanaz a Pál, akiről 1299-ben is említés történt, azt azonban nehéz eldönteni, hogy már ekkor is tagja volt-e a káptalannak, mindenesetre valószínűsíthető, hiszen a váci püspök egy birtokért cserébe ezen prépostság egyik birtokát adta. Annak eldöntése, hogy mely rendé volt ez a prépostság, további kutatások feladata lehet.

VÉGLEST (Véglesváralja, Zólyom megye)

Már Pázmány a keresztesek várának mondta Véglest, majd rá, illetve Szentiványira hivatkozva Fuxhoffer is valószínűnek tartja, hogy a „Keresztesek Rendjéé” volt a vár (ez alatt a Szent Sír Kanonokrendet értve). Ezt az a tény is alátámasztja szerinte, hogy a vár kápolnája jóval nagyobb, mint amit a vár arányai alapján várni lehetne. A prépostság patrocíniuma nem maradt fenn. ^[136]

2. Birtokok

2.1. Szlavónia

APATHOLCH (Körös megye, a Kalnik-hegység déli oldalán, Glogoncától északra, ma: Apatovac, Horvátország)

A XIII. században ezen a tájon terültek el Apay (Opoy) bán birtokai, talán a falu róla vette a nevét. ^[137] A rend birtokában 1303-ban tűnik fel,

amikor a császári káptalan előtt János türjei prépost és Pósa béli nemes bérbe adják prediális szokás alapján évi 3 dénárért Geynein-Genin prépostnak és a Glogoncai Boldogságos Szűz Mária Egyházának az Apatholch nevű birtok egy földrészét.^[138] Többet azután nem hallunk erről a bérbevett földről.

COSMA, DEUSE, DURTE, POREN, PROKLANZA, SIDOUINA, VYSSUMENY (Körös megye, a Kalnik-hegység, Glogonica, Raszina, Segovina, Haraszti által határolt területen)

II. András 1207-ben megerősítette a Szent Sír kanonokjait a dalmát-horvát herceg korában Szlavóniában nekik adományozott hét falu birtokában, amelyek a következők: Cosma, Poren és Vyssumeny falvak a Glogonica folyó, Durte és Deuse falvak pedig a Raszina folyó felett, míg Proklanza és Sidouina falvak Stalizában (in Staliza).^[139] Ezen helynevek – Stalizát kivéve (ld. Strasischánál) – a későbbiekben egyetlen oklevélben vagy más írott forrásban sem fordulnak elő, ezért fekvésüket, elhelyezkedésüket nehéz megállapítani. Segítségünkre lehet azonban az oklevélben szereplő helymeghatározás. A Glogonica és Raszina folyók a Kalnik-hegységben erednek, forrásvidékük a mai Apatovac környékén van. Az előbbi déli irányba folyik, és a hasonló nevű város és Körös vár mellett elhaladva a Csázma folyóba ömlik, az utóbbi pedig keleti irányba – Raszina város mellett – futva a Drávába torkollik. Ezek alapján meghatározhatjuk azt a déli határt – a Glogonica forrása illetve a Raszina vonala –, amelytől északra a hét falu feketett. További segítséget nyújt a meghatározásban három olyan határjáró oklevél, amely megemlíti – de név nélkül – a Szent Sír kereszteseinek földjeit. Az ezekben leírt határjárások alapján szintén e területre lokalizálhatjuk a hét falut. Az első ilyen oklevelünk II. András 1209-es, a templomosok magyar- és horvátországi birtokait megerősítő hamis okmánya,^[140] amelyben Batka, Bocko és Gramca földek határjárásánál tűnik fel egy út, amely a Templom és a Sír földjeit elválasztja. Az is kiderül, hogy e három föld a Kapronca folyó forrásánál terül el, amely szintén a Kalnik-helység déli oldalán található. 1244-ben IV. Béla Dénes szlavón bánnak adományozta a Körös megyei Horost és Chereoaburda földeket, melyek határjárásakor szintén említik a Szent Sír kereszteseinek földjét.^[141] Csánki Horostot Haraszti faluval azonosította és Ludbregtől délkeletre, a Bednja-folyó mellé helyezte,^[142] Chereoaburdát pedig – mint Czerova Borda, a mai Veliko Brdo – Oszektől északra, Apatovac mellé tette.^[143] A harmadik támpontot nyújtó oklevél IV. Béla 1248-as okmánya,^[144] amelyben Osl *comes* fia Herbord *comes*nek adja a Zala megye Dráván túli részén fekvő Raszna nevű birtokot, és ennek határai között találjuk a Szent Sír kereszteseit. Ez a Raszna – amelyet később ezen Herbord után Herbortjának, majd a család egy másik ágának, a csebi Pogányoknak a nevével, akikre a birtok utóbb szállt, Poganacnak neveztek el, illetve ma is e nevet viseli – Apatovactól északkeletre található a Raszina folyó felett.^[145] Ezen oklevelek alapján nagyjából meghatározható az a terület, amelyen a hét falu feküdt, ez pedig a Kalnik-hegység, Glogonica falu, Apatovac, Poganac, Raszina folyó és Haraszti falu által közrezárt terület. Meghatározásunkat megerősíti Georg Heller, aki Sidouinát a mai Segovina településsel azonosította,^[146] amely Raszina város és Haraszti közt található.

KALC (Körös megye, Köröstől délnyugatra, ma Tkalec Gornji, Horvátország)

A település, illetve terület kezdetben Laga néven jelenik meg (1217: Lah, 1223: Laga), majd feltűnik a Kalc név is (1226: Caluch), amely 1245 után, amikor még mindkét elnevezés él (1245: Laga vel Kalch), kizárólagossá válik.^[147] Körös várhoz tartozó földterület volt mindaddig, amíg II. András 1223-ban a Szent Sír lengyelországi kereszteseinek nem adta.^[148] Az adományt IV. Béla megerősítette 1245-ben^[149] – és ekkor már mint a glogoncai Szent Sír kereszteseinek földje szerepel. A rablók által kifosztott és elhagyott földet 1334-ben – Chuk fia Péter és Pál prédiúmaik kivételével – a rend generális vikáriusa, Beneventói András valamint Paludei Péter jeruzsálemi pátriárka – a Perugiában tartott nagykáptalanon kiállított privilegialis oklevelében – Ludbregi Péter fia Miklósnak és örököseinek adta^[150] a következő feltételekkel: a föld népei három évig csak a tizedet kötelesek fizetni; a nyestbóradó (*marturina*) és a disznók után járó tized felét Miklósnak, felét a glogoncai háznak kell leróniuk, és ezenkívül ez utóbbinak évente három alkalommal (Húsvétkor, Szűz Mária születésnapján és Karácsonykor) ajándékot kell adniuk. Az adományt megerősítette 1335-ben Miklós, a rend magyarországi és szlavóniai generális vizitátora,^[151] majd 1341-ben Antiochiai András és a glogoncai konvent Chuk fia, Péter és Pál földjeit is Miklós mesternek adta. Ez utóbbi adománynak az lehetett az oka, hogy egyrészt Péter és Pál nem fizették a glogoncai egyháznak járó adókat, másrészt viszont Miklós szolgálatot tett a rendnek azzal, hogy felújította a glogoncai prépostság kegyurasága alá tartozó kalci Boldogságos Szűz Mária templomot.^[152] Adatok hiányában nem tudni, vajon a rend építette-e ezt a templomot, amely először 1334-ben szerepel oklevélben,^[153] 1425-ből pedig ismerjük Fülöp nevű plébánosát: „Philippus plebanus S. Mariae de Kalocz”, akit a glogoncai konvent tagjai közt találunk.^[154]

ORBONA (Körös megye, Bjelovartól délkeletre, ma: Obrovnica, Horvátország)

1244-ben a néhai, örökösök nélkül elhunyt Destyn birtokaként tűnik fel először Vrbona, mint Somogy megyei föld.^[155] Határjárása alapján azonban – a Cserneck és Csázma folyókat, illetve a Csezmiccei várnépeket említi az oklevél – a Körös megye közepén, Bjelovartól délkeletre fekvő Obrovnicával azonosíthatjuk.^[156] Az ellentmondás feloldható, ha tudjuk, hogy Somogy megye területe kialakulásakor még Dráván túli (vagyis a Drávától délre eső) részekre – például a Garics-hegység, Gordova, Csezmicce környéke – is kiterjedt, s csak a XIII. század második felétől, a nemesi vármegye megszületésével beszélhetünk a Dráváról, mint Somogy megye déli határáról.^[157]

1358-ban Szécsi Miklós országbíró megerősítette az egyezséget, amelyet a néhai Miklós bán fia István, valamint Pósa fia Márk fia: János kötöttek a közöttük már jó ideje húzódó, bizonyos Orbonában levő Szenttamás nevezetű föld – melyen Szent Tamás apostol tiszteletére szentelt templom állt – birtoklása feletti viszályban.^[158] Ez az oklevél tartalmi átirásban közöl három – glogoncai prépostok által kiállított – diplomát, melyekből kiderül, hogy e Szenttamás nevezetű föld a Szent Sír kanonokjainak birtokában volt, s azt különböző személyeknek adták bérbe. Először 1291-ben Henrik prépost Egyed fia Pál *comes*nek adta évi 1 márkáért, majd az 1330-as években Antiochiai András prépost Pósa fia Márk özvegyének évi 4 pensa dénárért, harmadszor pedig, 1343-ban, Assisi Bernát prépost Mikcs egykori szlavón bánnak és István, Ákos, Lóránt, László és Miklós nevű fiainak juttatta a birtokot, meg nem határozott feltételekkel. Az említett pereskedés e két utóbbi fél között támadt, s végül azzal a megegyezéssel zárult, hogy Pósa fia Márk fia: János kezén maradt a birtok. E per anyagán kívül nem maradt fenn más adatunk a rend ezen földjéről.

PLANINA (Zágráb megye, Zágrábtól északkeletre, a Medve-hegység déli oldalán, ma: Planina, Horvátország)

1209-ben fordul elő először az okleveles anyagban, mint „Planina locus”,^[159] majd 1278-ban a zágrábi püspök, Timót birtokába kerül Planina föld,^[160] és egy évvel később, 1279-ben, Miklós szlavón bán oklevelében, Kozolin birtok határjárásában bukkan fel először, mint „terra

Cruciferorum de Planyna”.^[161] A XIV–XV. század folyamán a glogoncai prépostok planinai földjüket a Szomszédvári Tóth család tagjainak adták bérbe: 1321-ben Szomszédvári Tóthnak mondott Gergely fia Miklósnak és ugyanilyen nevű fiának évi 4 márká földbérért (*census*),^[162] 1380-ban Szomszédvári Tóth Miklós *comes* fia Lőrincnek és testvéreinek, Miklósnak hasonló összegért,^[163] és 1429-ben pedig a néhai Szomszédvári Tóth Miklós fiának, Lászlónak illetve feleségének, Helenának, valamint ez előbbi szintén László nevű fiának a fentiekhez hasonló feltételekkel.^[164]

Planinán élő bérlőinek a glogoncai konvent 1425-ben meghatározott feltételekkel – évi 100 új bécsi dénár telekbér kifizetése, évente három ünnepen ajándékok adása a háznak, a tized fizetése, valamint, hogy az elköltöző a maga helyére másvalakit állít – megengedte a szabad költözést.^[165] A planinaiak ezen szabadságát 1538-ban Simon zágrábi püspök és glogoncai prépost is megerősítette.^[166]

Tudjuk, hogy Planinán a glogoncai prépostság kegyurasága alá tartozó, Szent György tiszteletére felszentelt^[167] plébániatemplom állott, melynek 1425-ben Tamás volt a plébánosa.^[168] Dobroniéc úgy véli, hogy az oklevelekben előforduló „Szent Sír szentgyörgyi keresztesei” kifejezés Planinára értendő, ahol szerinte a rend Szent György patrocíniumú kolostora áll. Mi a magunk részéről ezt nem tartjuk bizonyítottnak, mert az oklevelek tanúsága alapján a két birtok azonossága nem állítható.^[169]

STRASISCHA (Körös megye, Segovina környékén)

II. András király 1207-es adománylevele szerint a rendnek adott hét falu közül kettő, Proklanza és Sidouina Stalizában van.^[170] Ezen a Staliza nevű területen alakulhatott ki a glogoncai keresztetek 1244-ben, IV. Béla Dénes szlavón bánnak szóló adománylevelében feltűnő, hasonló nevű, Strasischa faluja: „villa Cruciferorum Sancti Sepulchri [...] que Strasischa vocatur.”^[171] Georg Heller szerint Staliza azonos Strasischával.^[172] Mivel Sidouina Stalizában volt, ez utóbbit a mai Segovina környékén kereshetjük.

SZENTGYÖRGY (Zágráb megye, Zágrábtól kelet–északkeletre, ma: Djurdjekovec, Horvátország)

Először a XIII. század közepén – 1242-ben – bukkan fel Szentgyörgy Dénes szlavón bán oklevelében, amelyben Acha *comes* és testvére, Miklós földrészét – amit a Bratila nemzetség adott el nekik előzőleg 20 márkáért – a zágrábi káptalan illetve a szentmártoni és szentgyörgyi keresztetek emberei járják meg.^[173] Szentmárton a templomosok, Szentgyörgy pedig a Szent Sír kanonokok faluja volt, amint ez IV. László 1277-es, Timót zágrábi püspök részére kiállított adományleveléből is világosan kiderül: „terram cruciferorum Sancti Sepulchri de Sancto Georgio.”^[174] 1252-ben és 1259-ben^[175] egy bizonyos Sopnica nevű föld határjárásánál említik a Szent Sír kereszteseit. Mivel ez a Sopnica Zágrábtól északra fekszik, Szentgyörgy közelében, valószínű, hogy e két esetben is a szentgyörgyi testvérekről van szó.

SZENTMIHÁLY (Körös megye, Nováktól délkeletre, ma: Gornji Miholjac, Horvátország)

Novákkal együtt tűnik fel 1231-ben „villa Sancti Michaelis”,^[176] majd IV. Bélának a rendet Novák birtokában megerősítő oklevelében szerepel a határjárásban „villam Sancti Mychaelis, que est villa Domus Sancti Sepulchri.”^[177] Nem tudjuk, mikor került a rend birtokába a falu, mindenesetre 1255-ben már az övék volt. A községben Szent Mihály patrocíniumú plébániatemplom állt, amely az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben mint „ecclesia sancti Mychaelis cruciferorum” szerepel.^[178] Valószínű tehát, hogy a templom a rend kegyurasága alatt állott, ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1430-ban Miklós glogoncai prépost nevezte ki plébánosát, Domonkos testvért.^[179] Ugyanebből az oklevélből ismerjük az előző plébános nevét is: ez Mátyás volt.

VRATINA (Körös megye, Novák mellett, Horvátország.)

A birtok 1298-ban került a rend tulajdonába, amikor Gergely fia Egyed mester, testvére, Gergely és anyja lelki üdvéért misealapítványt tesz, és a nováki Boldogságos Szűz Mária kolostorának adja ezt a nováki földjéből kivett részt.^[180] A vratinai föld népeit felmenti a neki járó adók fizetése és joghatósága alól. A birtokkal legközelebb 1331-ben találkozunk, amikor Soproni Lőrinc fiai, Jakab, János és Péter hasonló alapítványt tesznek, egy ugyancsak Vratina nevű birtokot adva a nováki kolostornak.^[181] Az ellentmondás feloldására két magyarázat is adható. Lehetséges, hogy egy birtok két különböző részéről van szó, másrészt előfordulhat, hogy a testvérek eladták ezt a földet, és később ismét hozzájuk került. Ez utóbbi magyarázat erősíti az, hogy a birtok tartozékai közt mindkét esetben megemlítenek két szőlőt, amely egykor Márké volt. A második adománynál hangsúlyosan szerepel, hogy a föld jövedelmét a Ház priorja és testvérei nem fordíthatják a maguk hasznára, hanem kizárólag a kijelölt célra. Ez is erősítheti a probléma megoldásának második magyarázatát.

A későbbiekben többet nem találkozunk a rend ezen birtokával.

2.2. Felvidék

ALSÓ-LAPSA (Alsó-Lápos, Laps, Labs, stb. Szepes megye, Hanusfálvától északnyugatra, ma: Lapsze Niznie, Lengyelország)

A falu létrejöttét – Pirhalla szerint – a landeki kanonokoknak köszönheti, akik „Lengyelhonból hoztak egész családokat, melyek között független nemesi ranggal bírók is találkoztak”.^[182] Írott forrásokban a község először 1340-ben tűnik fel Katzvinkel határjárása során, mint a Berzeviczy család birtoka. Ekkor még egyetlen település (Laps), de a későbbiekben – nem tudni, mikor – kettévált: Alsó és Felső-Lapsra.^[183] A rend birtokaként csak akkor értesülünk róla, amikor 1593-ban a miechówi konvent teljhatalmú megbízottai eladják Landek és Hanusfalva birtokokkal együtt Palocsay Horváth Györgynek és utódainak.^[184] A faluban a rend kegyurasága alá tartozó, Szent Quirinus tiszteletére felszentelt templom állt,^[185] amely a XIII–XIV. század fordulóján épülhetett.^[186] A templom feletti kegyúri jog a miechówi konventé maradt 1593 után is,^[187] bár Pirhalla úgy tudja, hamarosan ez is a Palocsay családra szállt át.^[188]

ERDŐFALVA (Ó- és Új-Leszna, Szepes megye, Késmárktól nyugatra, ma: Nová és Stará Lesná, Szlovákia)

A területet 1209-ben nyerte adományként a Berzeviczy család öse II. Andrástól.^[189] Erdőfalva a XIV. század elején jelenik meg az oklevelekben előbb mint „villa Menhardi”, majd „Menartwaldorf”-ként. A falu eme első neveiből arra lehet következtetni, hogy németek telepítették be. A század közepétől kezdve már két külön faluként – Alsó- és Felső-Erdőfalvaként – szerepel.^[190] Azt, hogy a községnek kapcsolata volt a Szent

Sír kanonokjaival, egyetlen oklevél hagyományozta ránk 1344-ből.^[191] Ebben Miklós nádor elhalasztja a Mihály landeki testvér és Miklós fia Denk között Medgyes és Erdőfalva birtokok, valamint Hanusfalva félbirtok felett kipattant pert. Sem előzőleg, sem később nem hallunk a rend erdőfalvi birtokáról. A falunak a XIII–XIV. században már bizonyosan önálló plébániatemploma volt,^[192] de patrocíniumát nem ismerjük.

HANUSFALVA (Szepes megye, Landektől északra, ma: Spišské Hanušovce, Szlovákia)

A Berzeviczy család birtoktestén fekvő falu kialakulásáról nem tudunk semmi biztosat; Fekete Nagy – a település nevében szereplő soltész neve alapján – úgy véli, hogy német telepítésű lehetett,^[193] Pirhalla viszont – Alsó-Lapsáéhoz hasonlóan – a landeki prépostságnak és a rendtagokkal ideérkező lengyelországi telepeseknek tulajdonítja a község létrejöttét.^[194] Hanusfalva nem azonos a hasonló nevű Henussal (ld. ott). Első említése 1341-ből való,^[195] majd 1344-ben szerepel Miklós nádor perhalasztó oklevelében Medgyessel és Erdőfalvával együtt Hanusfalva fél birtoka: „medietatis possessionis Hannusfalva vocatur”,^[196] amely miatt a landeki prépostság és Miklós fia Denk pereskedett egymással. Ezután majdnem két és fél évszázaddal később, 1593-ban hallunk csak újból róla, amikor a rend (Landekkel és Alsó-Lapsával együtt) eladja a falut Palocsay Horváth Györgynek.^[197]

Hanusfalván már a XIII–XIV. században plébániatemplom épült^[198] Szent András apostol tiszteletére,^[199] melynek kegyúri joga a rendet illette. A templomot a barokk korban teljesen átalakították, s régiségére ma már a torony „falain kívül csak csúcsíveskori Úrmutatója vall.”^[200]

HENUS (Szepes megye)

Fekete Nagy Antal szerint Henus német telepítésű, Landekkel határos falu, amely azonban – nevük hasonlósága ellenére – nem azonos Hanusfalvával. Erre a megállapításra Fekete Nagy a határjelek vizsgálata alapján jutott.^[201] Henus falu, mint a landeki ház birtoka, egyetlen oklevélben, az egri káptalannak a lechnici karthauzi kolostor Ztagar és Feketeerdő nevezetű birtokainak határjárásáról tudósító jelentésében szerepel Kehhelhóval együtt: „duas villas predictorum cruciferorum de Landek Kehhelho et Henus vocatas post se invicem positas.”^[202] Rikolf landeki keresztes elmondása szerint a nevezett két falu csere révén került a landeki testvérek birtokába.

HIDEKGÚT (Sáros megye, Kapi vártól keletre, Szlovákia)

Medgyes és Komlós mellett a Szent Sír kanonokjainak legkorábbi ismert birtoka az egykori Sáros vármegyében; II. András adományozta a rendnek 1212-ben.^[203] Az adományt 1244-ben IV. Béla, 1340-ben pedig Károly Róbert is megerősítette.^[204] Hidegkút már az adománylevélben is mint lakatlan föld szerepel, és ma is pusztaság. További sorsáról nem tudunk semmit.

KEHHELHO (Szepes megye)

Kehhelho faluról is csak egyetlen írásos emlékünk maradt fenn – az egri káptalan már idézett 1344-es oklevele, mely együtt említi Henus faluval.^[205] Fekete Nagy szerint a környéken amúgy sem ismerős egri káptalan tévedett a határjárás során, és Kehhelho helyett Relyó falut kell értenünk az ott leírt határjelek alatt. (Relyó ma Rel'ov, Landek és Hanusfalva között.)^[206] Ennek látszik ellentmondani az, hogy ez utóbbi község „1351-ben 'Rulnov~Reliow' név alatt a lechniczi karthauziak birtokába ment át a menedékkövekéből”, így nem valószínű, hogy a Szent Sír kanonokjaié lett volna.^[207]

KERESZTFALVA (Kreutz, Szepes megye, Bélától keletre a Poprád mellett, ma: Križová Ves, Szlovákia)

Írott forrásban először 1290-ben, a Berzeviczy család osztálylevelében tűnik fel mint Keresztúr, a XV. századtól kezdve pedig Keresztfalva a neve. [\[208\]](#) Többen úgy tudják, hogy a falut Strázskával együtt kapta a landeki ház alapításakor – mintegy a ház ellátására. [\[209\]](#) Erre vonatkozólag azonban nem maradt ránk okleveles bizonyíték, fennmaradt viszont János szepesi apát oklevele, amelyben Pál mester szepesi prépost lemond a landeki és keresztfalvi (Crucendorf) egyházakban bírt minden jogáról a landeki ház testvéreinek javára. Cserébe azt kérte a landekiektől, hogy vegyenek részt az évente megrendezendő egyházmegyei zsinaton és évi 1 márka finom ezüstöt fizessenek a szepesi káptalannak. [\[210\]](#) A keresztfalvi plébániatemplom, amely tehát a rend kegyurasága alá került 1315-ben, ma már csak átalakított formában látható, eredeti állapotában csupán keresztboltozatos szentélye maradt meg, illetve a XV. századból származik a sekrestye vaspántokkal díszített ajtaja, valamint bronz füstölője. [\[211\]](#)

KÉSMÁRK (Forum Caseorum, Käsemarkt. Szepes megye, ma: Kežmarok, Szlovákia)

A város – amely nevét mind német, mind latin változatban híres sajtópiacáról nyerte – a tatárjárás után jelenik meg az oklevelekben. Lakói Thüringiából érkezett német telepesek voltak, akik hazájukból hozták magukkal II. András és Merániai Gertrúd lányának, Magyarországi Szent Erzsébetnek a kultuszát. [\[212\]](#) Erzsébet ugyanis négy éves kora óta – miután eljegyezték Hermann tartománygróffal – Thüringiában, Wartburg várában nevelkedett, majd Hermann halála után annak öccse, Lajos vette feleségül. Korai halála (1231) után wartburgi sírja hamarosan zarándokhely lett, és nem sokkal később, 1235-ben IX. Gergely pápa szentté avatta. [\[213\]](#) Az ő tiszteletére szentelték fel Késmárk város első templomát, amely 1242 és 1251 között épült. [\[214\]](#) 1348-ban ugyanezt, a város falai mellett fekvő alsóbbnak nevezett Szent Erzsébet egyházat – a város másik, Szent Kereszt patrocíniumú plébániatemploma jogainak sérelme nélkül – Rvoger János bíró és négy senior társa a város nevében „inspecta et consideratis habitibus salutaribus, operumque piorum” a Szent Sír kanonokok landeki zárdájának adta 40 hold adómentes és 32 hold adóköteles földdel, valamint egy malommal együtt, a templom plébánosává pedig Eberhard atyát választották. [\[215\]](#) A kanonokok további késmárki tevékenységéről nem tudunk semmit. A Szent Erzsébet templom a későbbiekben elpusztult, pontos helye nem állapítható meg, csupán annyi, hogy a Béla és Poprád folyók torkolatának közelében állt. [\[216\]](#)

KOMLÓS (Komlós-Keresztes, Sáros megye, a Tapoly mellett, ma: Chmel'ov, Szlovákia)

1212-ben a Szent Sír kanonokjai Hidegkút és Medgyes mellett még egy patakokkal körülvett erdőt is kaptak adományként II. Andrástól. [\[217\]](#) Az erdőt ugyan nem nevezi meg az adománylevél, de meg tudjuk belőle a patakok nevét. Ezen határjárás alapján szokták ezt a területet a később megjelenő Komlóssal azonosítani. [\[218\]](#) Komlós birtok azonban ezen a néven, mint a rend birtoka először 1264-ben, István ifjabb király Komlósi Germánnak szóló oklevelében szerepel. [\[219\]](#) A szepesi káptalan 1313-ban kelt a Henrik miechówi prépost, valamint Rikolf fiai, Kakas és János közötti cseréügyeletről kiállított oklevelében viszont a következőt olvashatjuk: „Henrik testvér [...] Komlós nevezetű birtokát adta cserébe Kakasnak és Jánosnak azon határokkal, joggal és szabadsággal, melyekkel András király [...] adományozta az Úr Sírjának a Szentföldre menet.” [\[220\]](#) E szerint azt mondhatnánk, a rend 1217-ben nyerte ezt a birtokát, hiszen II. András ez év nyarán indult el keresztes seregeivel a Szentföldre. [\[221\]](#) Ezt az ellentmondást sajnos egyelőre nem tudjuk feloldani, mivel nem rendelkezünk – e kettőn kívül – olyan forrással, mely segítséget nyújtana a kérdés eldöntésében, illetve a ma fellelhető térképek alapján nem lehet eldönteni, vajon az 1212-es adománylevél határjárása tényleg Komlóst jelöli-e.

A korábbi szakirodalom egyöntetűen úgy tartotta, hogy Komlóson állt a Szent Sír Kanonokrend Szent Kereszt patrocíniumú prépostsága. [\[222\]](#) Le kell szögeznünk azonban, hogy a források e feltételezést egyáltalán nem támasztják alá. Landekkel és Glogoncával ellentétben – amelyek szinte kizárólag mint ház, egyház, monostor, prépostság szerepelnek az oklevelekben [\[223\]](#) – Komlós mindegyik említésekor mint föld-birtok jelenik meg. [\[224\]](#) s csupán egyetlen egyszer említik a rend tagjait úgy, mint „komlósi keresztesek”, az említett 1264-es oklevélben. [\[225\]](#) Nem perdöntő fontosságú, de szintén e renkház megléte ellen szól az a tény is, hogy nem ismerjük az állítólagos komlósi ház egyetlen prépostjának vagy más tisztviselőjének, tagjának a nevét sem. Ugyancsak a prépostság ellen vallanak a régészeti leletek, pontosabban azok hiánya: semmiféle – kolostorra utaló – épület vagy rom nem maradt meg Komlóson. Az írott és tárgyi források tanúsága szerint – a hagyomány ellenére – úgy tűnik, nem létezett a komlósi prépostság; azt azonban feltételezhetjük, hogy valamilyen gazdasági épület, esetleg egy udvarház állt Komlóson, hiszen Henrik prépost – mielőtt elcserélte volna Landekért – itt lakott egy ideig száműzött rendtársaival. [\[226\]](#)

MEDGYES (Sáros megye, Tapolyhanusfalva mellett, ma: Medzianky, Szlovákia)

II. András 1212-ben három földet adott a rendnek Sáros vármegyében: Hidegkút pusztát, Komlóst és Medgyest. [\[227\]](#) A továbbiakban ez utóbbi birtokról csak annyit tudunk, hogy a landeki ház kétszer is pereskedett miatta. Először, 1344-ben, a rend nevében Mihály testvér viszálykodott Medgyes, Hanusfalva és Erdőfalva nevű birtokai miatt Miklós fia Denk mesterrel, [\[228\]](#) majd 1349-ben talán ugyanez a Mihály testvér akart pert indítani az ő Medgyes birtoka és a Sóvári család két tagja, a Soósnak mondott László illetve György mester fia Péter mesterek Hanusfalva nevű birtoka [\[229\]](#) között folyó Rednukpataka hovatartozását illetőleg, de aztán sikerült a feleknek megegyezniük, és Mihály elismerte, hogy a patak a Sóvári család birtokához tartozik. [\[230\]](#)

PRINICZ

1313-ban Henrik miechówi prépost Heydenricus késmárki ifjúnak adta a Prinicz nevű örökbirtokot és erdőt falualapítás és betelepítés céljából, meghatározott feltételek mellett. [\[231\]](#) A terület a Dunajec folyó mellett fekszik, az azonban nem derül ki az oklevélből, hogy magyar vagy lengyel oldalon-e. Mivel Priniczről nem maradt fenn több adatunk, nem is tudjuk ezt megállapítani.

STRÁZSKA (Nehre, Nagyór, Szepes megye, Késmárktól északra a Poprád mellett, ma: Stražky, Szlovákia)

A Berzeviczy család tulajdonában levő falut [\[232\]](#) Pirhalla szerint Keresztfalvával együtt kapta a landeki ház mintegy ellátására. [\[233\]](#) Okleveles forrásunk azonban nincs erre vonatkozólag, amely a feltételezés mellett vagy ellene szólna.

V. A Szent Sír Kanonokrend gazdasága

A Szent Sír Kanonokrend gazdaságáról viszonylag keveset tudunk. A rendnek birtokai jövedelméből és tizedekből volt bevétele. Tizedet azokról a helyekről kapott, ahol pasztorációs tevékenységet folytatott, ez részben egybeesett birtokaival is. [\[234\]](#) Bizonyos területek adóinak egy része azonban a terület hasznélvezőinek, prediálisainak jutott. [\[235\]](#) Valószínű, hogy már a XIII. században juttattak területeket – életfogytiglan vagy rövidebb időre szóló – használatra, [\[236\]](#) amelyet jól mutat Hugó, a rend vizitátora által kiadott szabályzat 21. pontja, [\[237\]](#) valamint XII. Benedek pápa oklevele, amelyben megparancsolja az esztergomi érseknek, hogy a landeki keresztesek földjeit – amelyeket azok eladományoztak – minden privilégium ellenére juttassa vissza a kanonokoknak. [\[238\]](#) A glogoncai ház prépostjának jövedelméről egy fontos XIV. századi forrás van: IX. Bonifác 1390-ben kommandába adja a prépostságot, amelynek jövedelme az oklevél szerint nem éri el az 1000 (!) firenzei forintot. [\[239\]](#) Ha konkrétan nem is tudjuk megmondani, mennyi lehetett ez a jövedelem, a nagyságrendjére ebből az említésből mégis lehet következtetni, s ez meglepően magasnak tűnik. Ekkora jövedelemmel egy szegényebb püspökség (pl. a nyitrai) rendelkezett, s az egri prépost évi 480, és az esztergomi prépost évi 400 forintnyi jövedelme is csak kb. a felét tette ki a glogoncai prépost jövedelmének. [\[240\]](#) Azt, hogy Glogoncának miből volt ekkora bevétele, nehéz megmondani, erről csak feltételezéseink lehetnek. Biztos, hogy nem a – jövedelem nagyságrendjéhez képest – kis birtokokból és tizedekből. A középkorban ilyen nagy pénzekhez csak a távolsági kereskedelem, bányászat, vagy vámok birtoklása révén lehetett jutni. Semmilyen adatunk nincs arról, hogy a testvéreknek lettek volna vámbevételei, egyáltalán arról, hogy vámot birtokoltak volna, bár ez nagymértékben valószínűsíthető. Elképzelhető az is, hogy II. András privilégiumát kihasználva – mely mentesítette őket a vám- és adófizetés alól [\[241\]](#) – részt vettek a távolsági kereskedelemben, hiszen birtokaik az Itáliába vezető kereskedelmi útvonal mentén feküdtek (ld. a térképen).

A másik nagy jövedelemforrás, a bányászat körében még inkább feltételezésekre vagyunk utalva. Szlavóniában és Horvátországban voltak ugyan rézbányák, [\[242\]](#) de nem lehet kimutatni ezek kapcsolatát a Szent Sír Kanonokrend testvéreivel. Egyetlen bizonytalanabb támpontunk van a testvérek bányászati tevékenységéről: a zágrábi egyházmegye XIX. századi térképén [\[243\]](#) Planinától – mely a rend birtoka volt – körülbelül 2 km-re, egy kőfejtőt jelöl meg. Ez talán már a XIV. században is működhetett, viszonylag nagyobb jövedelmet biztosítva Glogoncának, azonban még ez sem lehetett elég évi 500–1000 forint körüli bevétel biztosításához, úgyhogy esetleges további adatok felmerüléséig a rend magyarországi történetének ezen kérdését nyitva kell hagyunk.

A glogoncai prépost jövedelméről kaphatunk képet Thuz Alfonz zágrábi és glogoncai prépost 1500-ban keletkezett végrendeletéből. [\[244\]](#) Ebben a prépost 738 forintot, 2 süveget, 1 palástot (köpenyt), 2 aranyozott ezüstkupát, 8 ezüstkanalat, 4 nyestbőr subát, 4 sapkát, 32 csöbör (*cubulos*) bort, aranytárgyakat, egy kladusai várrészt és egy budai ház felét hagyja különböző személyekre és egyházakra, továbbá utódjának hagyja négylovas kocsiját és a ház berendezését. Ahhoz képest, hogy két prépostságot is bírt, ez igen szerény vagyonnak mondható a közel egykorú végrendeletekhez képest, [\[245\]](#) különösen, ha tudjuk, hogy a vár a Thuzok családi birtoka volt, a házat pedig testvérétől, Oswald zágrábi püspöktől örökölte. [\[246\]](#) Birtokszerzésre biztosan nem használta jövedelmét, hiszen végrendeletében csak egy birtok szerepel (Iwanich szigeten fekvő Lazecz prédiüm), melyet Mihály nevű familiárisára hagy. Valószínű, hogy jövedelmét felélte, hiszen viszonylag nagy udvartartása volt: 3 káplán, kocsis, lovasz, várnagy, írnok és egyéb familiárisok szolgálták. Mályusz feltételezi, hogy a prépost vagyonát emellett magasabb egyházi méltóság megszerzésére fordította. [\[247\]](#) Egyébként arról, hogy a glogoncai prépostoknak – illetve a prépostság vezetőinek – saját vagyonuk van, csak a XIV. század közepén (1347) értesülünk. [\[248\]](#) Ez mutatja, hogy fél évszázaddal születése után sem tartották be a Hugó által kiadott szabályzat azon pontját, mely szerint senkinek sem lehet saját vagyona.

VI. A Szent Sír Kanonokrend magyarországi oklevelekben előforduló tagjainak nevei

-

említés	glogoncai ház	landeki ház	egyéb
1134. ápr. 26-a után	-	-	Macilinus jeruzsálemi kanonok, zágrábi püspök
1207.			Miklós prépost, a lengyel–magyar rendtartomány előljárója
1245. máj. 19.	Arnold glogoncai prépost		
1254.	István glogoncai prépost és jeruzsálemi kanonok		
1277. márc. 11-e előtt	János glogoncai prépost, jeruzsálemi kanonok, utóbb trauai püspök		
1277. jún. 23.	János glogoncai prépost		
1291. jún. 26.	Henrik glogoncai és több más magyarországi és szlavóniai ház prépostja		
1299.			Hugó jeruzsálemi kanonok, s ugyanezen egyház szlavón, magyar, lengyel, cseh és morva házainak vizitátora

említés	glogoncai ház	landeki ház	egyéb
1303. ápr. 24.	Geynein ~ Genin glogoncai prépost		
1313. márc. 7.			Henrik miechówi prépost, jeruzsálemi kanonok
1313. ápr. 19.			Henrik miechówi prépost, jeruzsálemi kanonok
1313. ápr. 27. – május 11.			Henrik miechówi prépost, jeruzsálemi kanonok
1315. ápr. 15.		Henrik miechówi prépost és landeki úr	
1321. okt. 31.	Péter glogoncai prépost, jeruzsálemi kanonok		
1325. jún. 16.			Boreslaus testvér Miechówból
1334. szept.			Beneventói András a rend generális vikáriusa, Paludei Péter jeruzsálemi pátriárka
1335. jún. 18.			Miklós, a rend magyarországi és szlavóniai házainak vizitátora; Beneventói András, a rend generális vikáriusa; Paludei Péter jeruzsálemi pátriárka
1335. júl. 17.	András glogoncai prépost		
1335. júl. 17-e után	Antiochiai András glogoncai prépost		
133.... (1335. júl. 17. után)	Antiochiai András glogoncai prépost, jeruzsálemi kanonok		
1340. ápr. 4.		Likolphus testvér, landeki prépost	
1341. jan. 8.	Antiochiai András glogoncai prépost, Galica falubeli Miklós, István, Posegai János, Arboai Róbert, Firenzei Simon, Zágrábi János, Csehországi Miklós, Borovchali János és Mátyás testvérek		
1342. jún. 10.		Rikolf landeki prépost, Mihály testvér	
1343. szept. 10.	Assisi Bernát glogoncai prépost és a rend magyarországi és szlavóniai fővizitátora		
1344. okt. 15.		Mihály testvér	
1344. dec. 3.		Rikolf landeki keresztes	
1347. ápr. 3.	László fia Péter, a glogoncai prépostság <i>rectora</i>		
1348.		Eberhardus atya	
1349. nov. 28.		Mihály testvér	
1362. máj. 12.	Péter glogoncai prépost és jeruzsálemi kanonok		
1371. nov. 18.	Péter glogoncai prépost és jeruzsálemi kanonok		
1375. szept. 24.	Péter glogoncai prépost és szentistváni kanonok		
1380. aug. 29.	Péter glogoncai prépost és jeruzsálemi kanonok		
1390. nov. 25-e előtt	Péter fia Pál glogoncai prépost		
1390. nov. 25.	Henrik glogoncai prépost		
1399. jún. 26.	Szomszédvári Tóth Kristóf glogoncai prépost		
1401. márc. 13.	Szomszédvári Tóth Kristóf glogoncai prépost		
1410. márc. 16.	(Szomszédvári Tóth) Kristóf glogoncai prépost		
1421.	Papis János glogoncai prépost		
1425. febr. 5.	Miklós glogoncai prépost és a konvent tagjai: Fülöp kalci plébános, Tamás planinai plébános, Öreg Mátyás sekrestyés, Dénes, Fekete Mátyás, Miklós orgonista, Dincus és Öreg Péter		
1429. jún. 29.	Miklós glogoncai prépost		

említés	glogoncai ház	landeki ház	egyéb
1430. szept. 16-a előtt			Mátyás, a szentmihályi Szent Mihály templom plébánosa
1430.szept. 16.	Papis Miklós glogoncai prépost		Domonkos szentmihályi plébános; János a rend főnöke
1489. szept. 28.	István, a keresztesek glogoncai prépostja, zágrábi kanonok		
1489. okt. 18.	István, a keresztesek glogoncai prépostja		
1492. febr. 1.	* Tamás glogoncai prépost, zágrábi polgár		
1500. ápr. 5.	* Laki Thuz András Alfonz zágrábi és glogoncai prépost		
1538.	* Simon zágrábi püspök és glogoncai prépost		
1575. márc. 25.	* Nápolyi Bálint glogoncai prépost [249]		
1593. jún. 6.			Somlyói Báthory András miechówi nagyprépost
1598.	* Vincentius Mislianowych glogoncai prépost [250]		

* Valószínűleg nem a rend tagja.